

”Elämä on kuolemaa kalliimpi – häkissäkin asuvalle”

Toisen maailmansodan elintarvikepula ja Helsinkiin kohdistuneet pommitukset

Korkeasaaren eläintarhan ja sen eläinten silmin vuosina 1939–1945

Stina Amur

Kandidaatintutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, historia

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2026

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, historia

Stina Amur

”Elämä on kuolemaa kalliimpi – häkissäkin asuvalle” - Toisen maailmansodan elintarvikepula ja Helsinkiin kohdistuneet pommitukset Korkeasaaren eläintarhan ja sen eläinten silmin vuosina 1939–1945

Sivumäärä: 37

Tutkielman aiheena on Suomen sota-aika 1939–1945 Korkeasaaren eläintarhan näkökulmasta. Tutkin työssäni sitä, miten toisen maailmansodan elintarvikepula näkyi eläintarhassa ja miten se vaikutti eläimiin sekä sitä, miten eläintarhan eläimet kokivat niin talvi- ja jatkosodan ilmahälytykset kuin Helsingin pommitukset. Työni käsittelyluvut ovat temaattisia, lukuun ottamatta alalukua 2.1, joka on kronologinen, sillä tarkastelen siinä yleisesti Korkeasaarella näkyvää elintarvikepulaa sodan vuosina.

Tutkimusmenetelminä käytän ristiinlukemista sekä laadullista sisällönanalyysiä. Tutkielmassa käyttämäni lähteet ovat luonteeltaan erilaisia sekä fragmentaarisia, joten ristiinlukemista hyödyntämällä rakennan niistä ehjän kokonaiskuvan. Käytän kolmea erityyppistä alkuperäisaineistoa. Hyödynnän Korkeasaaren työntekijän Väinö Lehtosen kirjoja, jotka toimivat muistelmina eläintarhan elämästä sekä Helsingin kaupungin kunnallishallinnon vuosikertomuksia vuosilta 1939–1945 ja Korkeasaaren arkiston vuosikertomuksia samoilta vuosilta. Käytän näiden lisäksi myös sanomalehtiaineistoa, sillä sen kautta nousi esiin erilaista tietoa virallisiin pöytäkirjoihin verrattuna. Laadullista sisällönanalyysiä sovellan sekä lähteiden temaattiseen jäsentämiseen että tutkimuskysymykseni kannalta tärkeimpien lähteiden poimimiseen.

Tutkielmani kautta selvisi elintarvikepulan aiheuttaneen ongelmia Korkeasaaren eläintarhassa ja sen eläimistöissä esimerkiksi suoranaisten ruoan puutteen muodossa, mikä johti eläinten laihtumiseen, huonolaatuisen ravinnon syömiseen, mutta myös eläinkannan vähentämiseen eläintarhasta. Korkeasaaren eläintarhan piti myös valmistautua Neuvostoliiton ilmahyökkäyksiin aseistamalla eläintenhoitajat sekä varautumaan vaarallisten eläinten karkaamisen varalta. Helsingin ilmahälytykset ja varsinkin Neuvostoliiton pommitukset aiheuttivat eläimissä kuoleman lisäksi stressiä ja pelkoa. Lähteistä paljastui, että eläimet kokivat pommitukset ja kovat äänet myös hyvin yksilöllisesti. Tutkielma on merkityksellinen, sillä se käsittelee ennestään tutkimatonta aikakautta Korkeasaaren eläintarhan historiassa sekä kytkee sen tätä kautta Suomen sotahistoriaan. Eläinhistoriallinen perspektiivi tuo myös eläintarhaeläinten näkökulman kuuluviin ensimmäistä kertaa Suomen sotahistorian kontekstissa.

Avainsanat: Toinen maailmansota, Korkeasaaren eläintarha, Helsinki, eläintarhat, pommitukset, elintarvikepula, posthumanismi, eläinhistoria, monilajisuus, sotahistoria

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
2	Ruokapulan kalvama eläintarha	9
2.1	Elintarvikepula Korkeasaaren eläintarhassa	9
2.2	Eläinten korvikeruoka elintarvikepulan aikana	14
2.3	Eläintarhaeläinten vähentäminen	18
3	Helsinki pommitusten kohteena	23
3.1	Korkeasaari valmistautuu ilmahyökkäykseen	23
3.2	Eläinten reaktiot ilmahälytykseen sekä pommituksiin	26
4	Lopuksi	32
	Lähteet	34

1 Johdanto

Vuoden 1939 joulukuisena aamuna eläintenhoitaja käveli kohti pienen mursunpoikasen aitausta kalasanko kädessään ruokkiakseen eläimen. Kahden myskihärkäkilin kanssa Grönlannista pyydystetystä ja Helsingin Korkeasaaren eläintarhaan tuodusta, Tursoksi nimetystä, mursunpoikasesta ei näkynyt jälkeäkään. Myös saimaannorppa, joka oli asustellut mursun kanssa samassa aitauksessa, oli kadonnut. Edellisen yön myrsky oli mahdollistanut eläinten karkaamisen.¹ Korkeasaaren eläintarhan rehumestari Väinö Lehtonen kuvaa karkulaisten etsintöjä:

Kiertelimme Palosaaren ympärillä, hakkasimme avantoja jäähän eläimen tieksi, huhuilimme. Kaikki oli turhaa. Vihollisen pommikoneet liitelivät korkealla taivaalla useina aaltoina sisämaata kohti ja jättivät jälkeensä valkean viirun [–].²

Talvisota oli alkanut muutama viikko aikaisemmin, ja Neuvostoliiton sotatoimet tulisivat Korkeasaaren asukkaille tutuiksi tulevien vuosien varrella. Kahdesta eläimestä vain Turso-mursu löydettiin, 100 metriä aitauksestaan jäiden alle hukkuneena, sillä se ei ollut kyennyt löytämään takaisin avannolleen.³ Vaikka Lehtonen toteaa tapauksen olleen raskas, oli mursun kohtalo lopulta parempi kuin tulevaisuudessa sitä kohtaava mahdollinen nälkiintyminen.⁴

Sota, jonka vaikutukset näkyivät välillisesti Korkeasaaren eläintarhan arjessa, vaikeutti niin eläintarhan eläinten ja hoitajien elämää kuin myös eläinkannan ylläpitämistä. Syksyllä 1939 käynnistynyt suurvaltasota ilmentyi siviileille varsinkin elintarvikkeiden saatavuudessa ja hintojen nousussa. Monien eläinlajien ruokinnasta tuli vaikeaa, ja joidenkin kohdalla jopa mahdotonta. Varsinkin mursun, saimaannorpan ja muiden kalansyöjien ravintona käytetystä kalasta tuli lopulta koko sota-ajan ja vielä monta vuotta sotavuosien jälkeenkin hankalimmin saatava ravintoaine.⁵

Eläimet⁶ eivät ole koskaan olleet irrallaan ihmisten käymissä sodissa. Läpi historian monia eri lajeja on hyödynnetty lukuisissa sodankäynnin tehtävissä. Lisäksi lukemattomat määrät niin kotieläimiä, lemmikkejä kuin luonnonvaraisiakin eläimiä ovat joutuneet kärsimään ja

¹ *Katsaus Korkeasaaren Eläintarhan toimintaan 1939*, 6. KSA; Lehtonen 1945, 12, 16.

² Lehtonen 1945, 17.

³ *Katsaus Korkeasaaren Eläintarhan toimintaan 1939*, 6. KSA.

⁴ Lehtonen 1945, 17.

⁵ Ks. tämän tutkielman sivut 9–13.

⁶ Käytän tutkielmassani selvennyksen vuoksi käsitettä ”eläin” kuvastamaan muita muunlaisia eläimiä kuin ihmistä.

menettämään henkensä sota-aikana sivullisina, olematta osallisena itse sodankäyntiin.⁷ Toinen maailmansota oli monille maailman eläintarhoille ja erityisesti niiden eläimille vuosien selviytymistä alituista nälkää, miehitystä, eläinkannan ryöstelyä ja sen teurastusta sekä kaiken tuhoavia ilmapommituksia vastaan.⁸ Rintamalinjojen lisäksi sodankäynti ulottui toisessa maailmansodassa Suomenkin alueella siviilikohteisiin, kuten kaupunkeihin ilmahyökkäysten muodossa. Vuonna 1889 perustettu, Helsingin Korkeasaarella sijaitseva eläintarha ei myöskään välttynyt sodan tuomilta ongelmilta, sillä sodan aiheuttama elintarvikepula ja Neuvostoliiton pommitukset ilmenivät keskeisesti myös eläintarhan toiminnassa ja sen eläinten elämässä.

Tutkimuskysymykseni koskeekin sitä, miten Suomen sota-aika⁹ vuosina 1939–1945 näkyi Korkeasaaren eläintarhassa ja eläintarhan eläimistössä. Käsittelen tutkimuskysymystäni temaattisesti kahden tarkentavan alakysymyksen avulla. Ensimmäisessä käsittelyluvussa tarkastelen, miten toisen maailmansodan laukaisema elintarvikepula näkyi eläintarhassa ja mitä seurauksia sillä oli sekä eläimiin että yleisesti Korkeasaaren eläinkantaan. Tutkielman toisessa käsittelyluvussa pohdin, miten Korkeasaaren eläintarha valmistautui sota-aikaan ja mitä varautumistoimenpiteitä se teki eläintensä varalle. Käsittelen myös miten itse eläimet reagoivat sekä Helsingin ilmahälytyksiin että pommituksiin.

Alkuperäislähteiden fragmentaarisuuden vuoksi käytän eri lähdetyppejä tukemaan ja täydentämään toisiaan saadakseni mahdollisimman kattavan kuvan ilmiöstä. Käytän yhtenä alkuperäisaineistona Korkeasaaren entisen eläintarhan työntekijän Väinö Lehtosen kirjoittamia teoksia *Tarinoita Korkeasaaren eläimistä* (1945) ja *Korkeasaaren eläinlapsia ja hiukan -äitejä ja -vanhuksiakin* (1948). Väinö Lehtonen (1884–1956) työskenteli uransa aikana eläintarhan kolmen intendentin, Rolf Palmgrenin, Valio A. Korvenkontion sekä Curt af Enehjelman alaisuudessa. Hän työskenteli pääasiassa eläintarhan märehtijöiden hoitoryhmässä¹⁰ vuoteen 1944 saakka¹¹, jonka jälkeen hän toimi hetken eläintarhan valvojana Korvenkontion sijaisena¹² tämän äkillisen kuoleman jälkeen. Eläintarhan rehumentarina Lehtonen työskenteli yli 20 vuotta, jolloin hän koki eläinten parissa niin ensimmäisen kuin

⁷ Aaltola 2024, 211–213.

⁸ Kinder 2025, 2.

⁹ Käytän tutkielmassani sota-ajan käsitettä kuvaamaan talvisodan alkamisen ja Lapin sodan loppumisen välistä ajanjaksoa. Tähän ajanjaksoon sisällytän lisäksi vuosien 1940–1941 välirauhan sekä vuonna 1944 solmitun, sotatoimet Neuvostoliiton ja Suomen välillä päättäneen Moskovan välirauhan jälkeisen kauden.

¹⁰ Lehtonen 1948, 6.

¹¹ Lehtonen 1948, 144.

¹² Korkeasaari, *Helsingin Sanomat* 17.10.1944, 2.

toisenkin maailmansodan.¹³ Hän tuli tunnetuksi niin rehumestarina kuin kirjailijana, sillä hän kirjoitti ahkerasti Korkeasaaren eläintarhan elämään, sen tapahtumiin ja eläimiin liittyviä kertomuksia, joita kustannusosakeyhtiö Otava julkaisi vuosien 1937 ja 1954 välillä.¹⁴ Käyttämässäni alkuperäislähteissä Lehtonen käy läpi 1930–1940-luvun tapahtumia Korkeasaaresta lähinnä eri eläinyksilöiden kautta. Usein hänen muistelmistaan voi heijastaa yhteiskunnan sota-ajan tapahtumia, resurssien niukkuutta ja sitä, kuinka nämä ilmiöt vaikuttivat hänen kotisaarensa, työpaikkaansa ja eläimiin, joiden kanssa hän oli alituisen tekemisissä. Lehtonen kertoo esimerkiksi vuosien 1942 ja 1944 pommitusten tuhoista Korkeasaarella ja kuvailee sen lisäksi eläinten käyttäytymistä tapahtumien aikana.¹⁵ Hänen kirjojansa ei tule kuitenkaan tulkita totuutena tapahtumista, ja on huomioitava teosten ajallisuus. Hänen teoksistaan ilmenee 1900-luvun eläinkäsitykset, jotka ovat paikoittain hyvin inhimillistäviä sekä sisältävät väärinymmärryksiä eläimistä nykytiedon valossa.

Alkuperäisaineistona käytän Lehtosen kirjoittamien teosten lisäksi Raision sanomalehti- ja pienpainatepalveluiden Helsingin kaupungin vuosikertomuksia, jotka sisältävät Korkeasaaren eläintarhan vuosikertomukset vuosilta 1939–1945. Vuosikertomukset ovat osana Helsingin kaupungin asiakirjoja, sillä eläintarha oli kaupungin omistuksessa vuodesta 1919 eteenpäin.¹⁶ Käytän lisäksi näiden vuosikertomusten rinnalla Korkeasaaren arkiston (KSA) omia vuosikertomuksia vuosilta 1939–1944¹⁷, sillä Helsingin kaupungin vuosikertomuksissa sekä Korkeasaaren arkiston vuosikertomuksissa on pieniä eroja. Korkeasaaren arkiston vuosikertomukset ovat pääosin Helsingin kaupungille lähetettyjä kirjoituskoneella naputettuja käsikirjoituksia, joista löytyy niin lisätietoa kuin myös pieniä eroja kaupungin virallisiin, painatettuihin vuosikertomuksiin verrattuna. Kuitenkin molemmat vuosikertomusten versiot käyvät läpi Korkeasaaren vuosittaisia tapahtumia luettelomaisesti, raportoiden esimerkiksi eläintarhaan hankituista ja sieltä poistetuista eläimistä, sota-ajan vaikutuksista eläintarhaan sekä eläintarhan talouteen ja rakennusprojekteihin liittyviä aiheita.

Hyödynnän tutkielmassani kolmantena aineistona Kansalliskirjaston digitaalisten aineistojen sanomalehtiä siltä osin kuin ne sisältävät tutkielmani aiheen kannalta olennaista tietoa vuosilta 1939–1945. Muutamia lisätietoja sota-ajan eläintarhasta löytyy myös myöhempien vuosien sanomalehdistä. Hakulausekkeena käytin ”Korkeasaar* AND eläintarh*”, sillä se kattaa

¹³ Lehtonen 1945, 131.

¹⁴ Väinö Lehtonen (rehumestari), Wikipedia-artikkeli.

¹⁵ Lehtonen 1948, 98–102.

¹⁶ Knapas 1980, 92.

¹⁷ Korkeasaaren arkiston vuosikertomusta vuodelta 1945 ei löytynyt tutkielman tekohetkellä.

pääasiassa Korkeasaaren eläintarhan. Lausekkeen heikkoutena oli, että hakusana ”eläintarh*” kattoi myös Helsingin Eläintarhapiiston, antaen myös tutkielmiani kannalta turhia tuloksia. ”Korkeasaar* AND eläintarh*” oli lisäksi ongelmallinen myös siksi, koska joissain artikkeleissa eläintarhaa käsiteltiin pelkästään Korkeasaaren nimellä, ilman mainintaa eläintarhasta. Kuitenkin pelkkä ”Korkeasaar*” hakusana oli jälleen työhöni liian laaja, sillä hakusanaan kuului myös pelkkää saarta koskevat ilmoitukset.

Alkuperäisaineistojeni tukena ja laajemman kokonaisuuden ymmärtämisessä käytän pääasiallisena tutkimuskirjallisuutena John M. Kinderin teosta *World War Zoos: Humans and Other Animals in the Deadliest Conflict of the Modern Age* (2025). Kirjassaan hän käsittelee eri maanosien, pääosin Euroopan ja Amerikan, eläintarhoja toisessa maailmansodassa sekä näiden eläintarhojen ja eläinten kohtaloita ilmahyökkäysten, miehitysten, keskitysleirien ja nälänhädän keskellä. Vaikka Kinder keskittyy lähinnä sodan päänyttämöihin, kuten Saksaan, Neuvostoliittoon, Iso-Britanniaan, Japaniin sekä Yhdysvaltoihin, tämän teoksen avulla voi tehdä kuitenkin tulkintoja sekä nähdä yhteneväisyyksiä muun maailman eläintarhojen sekä Korkeasaaren tapahtumien välillä. Käytän tutkimuskirjallisuutena myös Ian Jared Millerin teosta *The Nature of the Beasts: Empire and Exhibition at the Tokyo Imperial Zoo* (2013) ja Mayumi Itohin tutkimusta *Japanese Wartime Zoo Policy: The Silent Victims of World War II* (2010), jotka käsittelevät pääosin Japanin ja varsinkin sen pääkaupungin Tokion eläintarhaa toisen maailmansodan aikana.

Korkeasaaren eläintarhan historiaa on varsinkin 2020-luvulla ryhdytty tutkimaan enenevässä määrin. Sitä on käsitelty muun muassa eläintarhainstituution sekä eläintarhan yleisön ja luonnonsuojelijoiden asenteiden näkökulmista. Esimerkiksi Johanna Skurnik tutkii Korkeasaaren eläintarhaa opettavaisena eläintieteellisen elävän tiedon välittäjänä sekä eläinkokoelman kartuttajana teoksessa *Kanssakulkijat: monilajisten kohtaamisten jäljillä* (2020) artikkelissaan ”Opettavaiset eläimet: Eläintarhan ja biologisen museon merkitykset eläimiä koskevan tiedon paikkoina 1900-luvun alussa”. Myös Hanna Uurasjärvi on tutkinut niin kandidaatintutkielmassaan *Kansanpuistosta eläintarhaksi: Korkeasaaren eläintarhalle ja sen eläimille annetut merkitykset 1800-luvun lopussa* (2023) kuin myös pro gradu -tutkielmassaan *Sivistävät, viihdyttävät, opettavaiset ja moraaliset eläimet: Suomalaisten suhde Korkeasaaren eläintarhaan ja sen eläimiin 1900-luvun alussa* (2025) Korkeasaaren eläintarhan historiaa 1800–1900-luvuilla ja muun muassa sen roolia kasvatuksellisena ja sivistävänä instituutiona. Toisaalta Skurnikin artikkelissa sekä Uurasjärven pro gradu -

tutkielmassa sivutaan hieman ensimmäisen maailmansodan aiheuttamaa elintarvikepulaa ja sitä, kuinka se näkyi Korkeasaaren eläinkannan ylläpitämisessä ja eläinten vähentämisessä.

Korkeasaaren eläintarhan historiaa ei ole tutkittu kuitenkaan kovin perusteellisesti 1930-luvulta eteenpäin, joten työni tuo aiheeseen hyvin uudenlaisen näkökulman, niin ajallisesti kuin tutkimuksellisesti. Korkeasaaren elämää toisen maailmansodan ajalta on sivunnut vain Arkkitehtitoimisto Schulman Oy:n tuottama *Korkeasaari, Hylkysaari ja Palosaari: Kulttuuriympäristöselvitys* (2010), joka keskittyy pääasiassa Korkeasaaren rakennusten ja maiseman muutoksiin vuosikymmenten saatossa. Teos sivuaa Korkeasaaren historiaa sen perustamisvuodesta lähtien nykypäivään saakka käyden samalla läpi toisen maailmansodan ajan pääpiirteitä Korkeasaarella ja sitä, kuinka se vaikutti yleisesti saareen ja eläintarhaan.

Omassa tutkielmassani tulen painottamaan Korkeasaaren eläintarhaan sekä sen eläimiin kohdistuvia sodan aiheuttamia ongelmia, ja samalla liitän eläintarhan historian osaksi Suomen ja toisen maailmansodan historiaa. Tutkielmani on posthumanistinen sen monilajisen näkökulman vuoksi, sillä sota ei ole koskaan ollut vain ihmistä koskettava kriisitilanne kotirintamallakaan. Eläimet eivät ole irrallaan ihmisten historiasta, vaikka ovatkin jääneet ihmistieteellisessä tutkimuksessa rutkasti taka-alalle.¹⁸ Työni kytkeytyy myös uuteen sotahistoriaan, sillä käsittelen tutkielmassani sodan arkea niin kotirintaman, mutta myös eläinten ja eläintarhan henkilökunnan kautta.

Tutkimukseni metodina käytän historian perusmenetelmien¹⁹ lisäksi ristiinlukemista, sillä lähteiden fragmentaarisuuden vuoksi joudun ottamaan aineistoa monista eri lähteistä sekä vertailemaan niitä toisiinsa. Eri lähdetyyppejä ristiinlukemalla on mahdollista saada monipuolisempi näkökulma ja kokonaiskäsitelmä aiemmin tutkimattomasta ilmiöstä.²⁰ Tämä tukee varsinkin omaa tutkielmaani tilanteessa, jossa kyseisen ajanjakson ja historian tapahtumia ei ole valmiiksi koottu ja tutkittu. Varsinaisen tutkimusmetodini lisäksi sovellan tutkielmassani laadullista sisällönanalyysiä, jossa eritellään lähdeaineistosta asiat, jotka tukevat tutkimuskysymystä, ja jossa jäsennetään lähteiden sisältö temaattisesti.²¹

¹⁸ Syrjämaa 2020, 133.

¹⁹ Historiantutkimuksen perusmenetelmistä käytän lähdekritiikkiä, hermeneuttista päättelyä sekä kontekstualisointia. Ks. esim. Tepora, Danielsbacka & Hannikainen 2022, 14.

²⁰ Koivisto 2013, 166.

²¹ Tuomi & Sarajärvi 2018, 104.

2 Ruokapulan kalvama eläintarha

2.1 Elintarvikepula Korkeasaaren eläintarhassa

Suomi joutui säännöstelemään toisen maailmansodan myötä elintarvikkeitaan muiden Euroopan maiden tavoin. Jo ennen talvisodan syttymistä Suomeen perustettiin kansanhuoltoministeriö, joka alkoi kartoittaa maan elintarvikevarastoja, vaikka itse suoranaiseen säännöstelyyn ei vielä ryhdytty.²² Talvisodan aikana varsinaista elintarvikepulaa ei vielä ollut.²³ Korkeasaaren eläintarhassakin jouduttiin pohtimaan eläinten ruokintajärjestelyjä ja tekemään valmisteluita etukäteen sotatalven varalle, siinä vielä onnistuen.²⁴ Sotatalvi kului ilman suurempia puutteita tärkeiden ruoka-ainesten kanssa.²⁵ Ainoastaan kalan²⁶ jatkuva puute alkoi näkyä Korkeasaassa jo talvisodan alusta lähtien.²⁷

Sotahistorioitsija John M. Kinderin mukaan se, mikä tapahtuu yhdessä eläintarhassa, tapahtuu varmasti toisessakin.²⁸ Tämä sääntö päti varsinkin 1900-luvulla sodan aikaisessa Euroopassa ja sen eläintarhoja kurittavien elintarvikepulien aikana. Euroopassa käyty sota heijastui luonnollisesti myös Suomen elintarviketilanteeseen, sillä Saksan hyökkäyssodan vuoksi elintarvikkeista tuli lopulta huutava pula.²⁹ Kuten kuluttamisen historiaan erikoistunut tietokirjailija Satu Jaatinen esittää, varsinainen säännöstely alkoi Suomessa vasta talvisodan jälkeen. Toukokuussa ostokorteille päätyivät leipävilja sekä eläinperäiset ruoka-aineet.³⁰ Kuitenkin hevosenlihaa, jota tarjottiin niin Korkeasaassa kuin muissakin eläintarhoissa ympäri maailman lihansyöjien pääasiallisena ravintoaineena, oli saatavilla marraskuun alkupuolelle saakka, sillä se ei ollut vielä päätynyt kortille.³¹ Myös heinää, vilja-annoksia sekä jäkälää oli vielä loppuvuonna saatavilla eläimille talven varalle. Vain kala jäi ostamatta korkeiden hintojen takia.³² Tilanne kuitenkin vaikeutui jo marraskuussa 1940 lihan saatavuusongelmien vuoksi, jolloin sitäkin alettiin säännöstelemään.³³ Hevosenliha päättyi

²² Jaatinen 2018, 115.

²³ Rautavirta 2010, 96–97.

²⁴ Soitimme, *Kauppalehti* 11.1.1940, 2.

²⁵ *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1940* 1943, 374.

²⁶ ”Kalalla” tarkoitetaan 1900-luvun puolivälin Korkeasaaren eläintarhan kontekstissa useimmiten silakkaa, sillä se oli eläintarhan kalansyöjien pääasiallinen ravintoeläin.

²⁷ *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1939* 1941, 339–340.

²⁸ Kinder 2025, 10.

²⁹ Lehtinen 2015, 20.

³⁰ Jaatinen 2018, 115–116.

³¹ M—u, Salaattia syöviä apinoita, *Uusi Suomi* 6.11.1940, 9; Karhunkaato Korkeasaassa, *Helsingin Sanomat* 26.11.1940, 6.; Kinder 2025, 148.

³² M—u, Salaattia syöviä apinoita, *Uusi Suomi* 6.11.1940, 9.

³³ Rautavirta 2010, 102.

lopulta ostokortille, ja tämä aiheutti kovia vaikeuksia Korkeasaaren kaltaiselle instituutiolle.³⁴ Jo marraskuussa Korkeasaaren valvoja Korvenkontio ilmoitti lehdistössä, että Korkeasaaren eläinkantaa tulitaisiin vähentämään ruokapulan vuoksi.³⁵

Jatkosodan syttyminen osui elintarviketeollisuuden kannalta kiperään ajanjaksoon.³⁶ Kuten Jaatinen huomauttaa, Karjalan kannaksen mukana katosi Suomen peltoalasta jopa noin 10 prosenttia, jotka Suomi menetti Neuvostoliitolle alueluovutuksissa talvisodan jälkeen. Viljelymaiden menetys johti väistämättä viljan säännöstelyyn.³⁷ Elintarviketilanne oli Suomessa huono myös talvisodan aikaisen tuotannon vähäisyyden sekä hankalien sääolosuhteiden vuoksi. Suomessa elintarvikkeiden säännöstely alkoi lisäksi aivan liian hitaasti.³⁸ Tuotteiden hinnat nousivat ja ruokatilanne kiristyi huomattavimmin vuoden 1941 aikana, jolloin ravinnosta oli pulaa rintamalla asti.³⁹ Elintarviketilanteen suhteen kaupungissa asuvat siviilit olivat maaseudulla asuvia ihmisiä huomattavasti heikommassa asemassa, sillä kaupunkilaiset olivat pääosin myymälätarjonnan armoilla.⁴⁰

Korkeasaaren eläintarhan sijainti Helsingin kyljessä olevalla saarella saattoi vaikuttaa osittain vielä voimakkaammin eläintarhan huonoon ruokatilanteeseen. Lihan ja kalan ohella kasvisravinnonkin saatavuudessa oli ongelmia, sillä kauraa ja muita väkirehuja⁴¹ ei eläintarha onnistunut saamaan riittävästi eläinten ylläpitämiseen.⁴² Jos eläintarha olisi sijainnut lähempänä maaseutua, olisi se kenties kyennyt kasvattamaan ruokavarastojaan omavaraisemmin ja monipuolisemmin. Toisaalta eläintarha käytti eläinten ruokintaan myös itse kasvattamiaan pieneläimiä, kuten kaneja ja marsuja.⁴³ Toisin kuin Kinderin mainitsemissa Yhdysvaltalaisissa eläintarhoissa, joissa kasvatettiin monenlaisia kasveja eläimille ravinnoksi säästäten näin ruokakuluissa, Korkeasaarella ei ryhdytty suurempiin omavaraistaloudellisiin toimiin, vaikka heinäkuussa 1941 Korkeasaaren nurmikoilla sekä lähisaarissa kasvatettiin

³⁴ M—u, Salaattia syöviä apinoita, *Uusi Suomi* 6.11.1940, 9.

³⁵ Karhunkaato Korkeasaarella, *Helsingin Sanomat* 26.11.1940, 6.

³⁶ Lehtinen 2015, 20.

³⁷ Jaatinen 2018, 116.

³⁸ Lehtinen 2015, 20.

³⁹ Rautavirta 2010, 103.

⁴⁰ Jaatinen 2018, 121.

⁴¹ Väkirehu tarkoittaa runsaasti energiaa, valkuaista ja muita ravintoaineita sisältävää rehua.

⁴² *Kertomus Korkeasaaren eläintarhan toiminnasta* 1941, 3–4. KSA.

⁴³ *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta* 1939–1941, 341.

heinää eläintarhan käyttöön.⁴⁴ Eläintenhoitajien omista puutarhoista saatettiin kuitenkin välillä tuoda eläimille ravinnon monipuolistuttajiksi hieman perunaa ja porkkanaa.⁴⁵

Toisen maailmansodan aikaisessa maailmassa elintarvikepula näyttäytyi eri maissa aina hieman erilaisena. Kinder nostaa esiin tärkeän huomion siitä, kuinka eri eläintarhoilla elintarvikepula saattoi näyttäytyä erilaisilla tavoilla. Esimerkiksi Yhdysvalloissa hevosenlihaa sai jatkuvasti, kun taas Tokion Uenon eläintarhassa kamppailtiin lihansaannin kanssa. Toisaalta siellä kyettiin turvaamaan kalansaanti. Voidaan väittää, että Euroopan eläintarhoissa oli edellisiin verrattuna huonoin tilanne, sillä kuten esimerkiksi Antwerpenin ja Lontoon, myös Korkeasaaren eläintarhan oli hankalaa saada niin lihaa kuin kalaakin.⁴⁶ Elintarvikepulan voidaan sanoa näyttäytyneen eläintarhoissa juuri sen kautta, kuinka riippuvainen eläintarha oli tietyistä ruoka-aineksista.

Oman maan varannot olivat epäilemättä tärkeitä, mutta jos eläintarha joutui käyttämään paljon tuontitavaraa eläintensä ravintona, ruokapula vaikutti selvästi vakavammin sekä eläinten ruokavalion muutokseen että eläinkannan ylläpitoon. Korkeasaaren eläinkanta koostui suurelta osin 1900-luvulla niin kotimaisesta, pohjoiseurooppalaisesta kuin pohjoisamerikkalaisesta lajistosta. Monipuolisempaa ruokavaliota vaativia trooppisia eläimiä oli onneksi vain muutama.⁴⁷ Korkeasaarella ulkomaista tuontitavaraa olivat pääasiassa erilaiset hedelmät, auringonkukansiemenet, maapähkinät sekä erilaiset linnunsiemenet. Elintarvikepulan aikana ravinnontarpeiltaan hankalat eläinlajit joko vähennettiin tarhan eläinkannasta tai, kuten apinoiden tapauksessa, niille löydettiin korvaava ravinto: eläimet joutuivat tyytymään hedelmien sijasta esimerkiksi puuroon ja salaattiin.⁴⁸

Lihan puute oli kalan ohella kriittisintä koko sodan ajan. Lihan saaminen oli Jaatisen mukaan sota-ajan kaupunkilaisille melkoista ylellisyyttä.⁴⁹ Myös väitöskirjansa kriisiajan ruokahuollon järjestämisestä Suomessa kirjoittanut Kaija Rautavirta mainitsee, että lihan puute elintarvikepulan Suomessa vaikutti varsinkin maan metsästyskulttuuriin: riistaksi kelpasivat niin kesykyyhkyt kuin oravat, mutta myös ketut ja jopa varikset.⁵⁰ Korkeasaari ei ollut tässäkään asiassa poikkeus. Saman vuoden vuosikertomuksessa mainitaan, että edes

⁴⁴ Korkeasaaren vesilintutarha valmistunut, *Ilta-Sanomat* 19.7.1941, 2.

⁴⁵ *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1945* 1949, 219; Kinder 2025, 144–145.

⁴⁶ Kinder 2025, 148.

⁴⁷ Lehtonen 1945, 131–133.

⁴⁸ M—u, Salaattia syöviä apinoita, *Uusi Suomi* 6.11.1940, 9.

⁴⁹ Jaatinen 2018, 124.

⁵⁰ Rautavirta 2010, 102.

jätelihaa⁵¹, jota käytettiin lihapulan aikana tärkeimpänä lihansyöjien korvikeravintona, ei saatu välillä lainkaan.⁵² Korvenkontio ratkaisi eläintarhansa tulevaisuuden vaarantavan tiukan lihakysymyksen lähettämällä Helsingin Sanomiin vetoamuksen, jossa huomautetaan lihapulan aiheuttavan petoeläinnähtävyyksien tuhon.⁵³ Sillä, mistä liha tuli, ei ollut väliä:

[–] ihmisravinnoksi kelpaamattomia teurashevosia ym. teuraseläimiä sekä teurasjätteitä, niin myös koiria ja kissoja, joista omistajat haluavat luopua. Villieläintenkin, kuten hylkeen ja piisamin liha on tervetullutta. Urheilumetsästäjät, jotka näihin aikoihin ampuvat variksia huuhkajalta, tekevät hyvän palveluksen luovuttamalla saaliinsa tarhamme käyttöön.⁵⁴

Korvenkontio tiedosti selvästi, että monet kaupunkilaiset olisivat halukkaita raskaan elintarvikepulan aikana luopumaan omista lemmikeistään ja käytti tätä mahdollisuutta hyödykseen.

Säännöstely toimi Suomessa ostokorttien avulla.⁵⁵ Ihmisten lisäksi joillekin eläimille oli myös omat ostokorttinsa, kuten esimerkiksi Helsingin yliopiston koe-eläimille. Sama päti Korkeasaaren eläintarhan eläimiin.⁵⁶ Eläintarhan ostokortilla saatiin eläinten käyttöön esimerkiksi heinät ja väkirehut.⁵⁷ Kuitenkaan kaikki eläimet, kuten lemmikit, eivät saaneet korttia.⁵⁸ Jos eläimen päätti itsellään ruokapulasta huolimatta pitää, omistajan tuli jakaa niukat ruokavaransa tämän kanssa. Monilla ei lopulta ollut tällaista mahdollisuutta aikana, jolloin keskivertosuomalainenkin laihtui noin 6 kiloa.⁵⁹ Useimmilla kaupunkilaisilla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin luovuttaa kissansa ja koiransa lopetettavaksi esimerkiksi Korkeasaarelle ja täten tarhaeläinten ravinnoksi. Suomessa ei toisaalta ollut samanlaista lemmikkien massalopetusta, kuten esimerkiksi Isossa-Britanniassa toisen maailmansodan aikana, jolloin lontoolaiset lopettivat jopa 400 000 lemmikkiä.⁶⁰ Jo muutaman päivän kuluessa vetoamuksen julkaisun jälkeen Korvenkontio mielissään kertoi lehdistölle, että Korkeasaarella oli jo noin 20 koiran ja 15 kissan raatoa varastossa, varisten ja kyyhkysten lisäksi.⁶¹ Tällaista

⁵¹ Jäteliha tarkoittaa tässä yhteydessä yleisesti teurasjätteitä, kuten teuraiksi joutuneiden eläinten päitä, keuhkoja ja muita ihmisravinnoksi kelpaamattomia eläinten osia, joita saatiin teurastamoilta. 10.000 lehtikerppoa, muurahaisenmunia ym. Korkeasaaren talvenvaraksi, *Ilta-Sanomat* 14.9.1950, 8.

⁵² *Kertomus Korkeasaaren Eläintarhan toiminnasta 1941*, 3–4. KSA.

⁵³ V. A. Korvenkontio, Korkeasaaren Eläintarhan ystäville ja suosijoille, *Helsingin Sanomat* 16.4.1941, 10.

⁵⁴ V. A. Korvenkontio, Korkeasaaren Eläintarhan ystäville ja suosijoille, *Helsingin Sanomat* 16.4.1941, 10.

⁵⁵ Jaatinen 2018, 117.

⁵⁶ Toimisto, jolle riittää asiakkaita, *Helsingin Sanomat* 12.1.1941, 6.

⁵⁷ Pelikaani syö liharuokaa, *Karjalan Sanomat* 28.3.1945, 6.

⁵⁸ Ajokoirat maksavat 4,000–10,000 mk. *Karjalainen* 17.2.1943, 3.

⁵⁹ Jaatinen 2018, 117.

⁶⁰ Kinder 2025, 89.

⁶¹ Iloinen perhetapahtuma Korkeasaarella, *Ilta-Sanomat* 19.4.1941, 2.

korvikeravintoa oli tiedettävästi tarjolla ainakin vuoteen 1945 asti.⁶² Välillä saatiin eläinten ruokalistalle myös tapaturmaisesti sekä vaarattomaan tautiin kuolleita eläimiä.⁶³ Lopulta kuitenkin elintarviketilanne oli näinä vuosina niin ankara, että Korkeasaaren tuli vähentää eläinkantaansa reilulla kädellä.⁶⁴

Vuoden 1941 kesä oli kuiva, ja ankara talvi saapui aikaisin. Tämä näkyi kaiken muun ohella myös kaurojen, leivän sekä väkirehun niukkuudessa eikä eläintarhalle kyetty myöntämään tarpeellista määrää.⁶⁵ Vasta vuonna 1943 Helsingin kaupungin vuosikertomuksesta löytyy maininta ravinnon saannin helpottumisesta, jolloin kasvipohjaista ravintoa saatiin riittävästi ja jätelihaa jokseenkin riittävästi.⁶⁶ Tämä ei toisaalta tarkoita koko elintarviketilanteen helpottumista. Ottaen huomioon Korkeasaaren eläinkannan romahduksen vuoteen 1943 mennessä verrattuna sotia edeltäviin vuosiin, on mahdollista, että näin pientä eläinkantaa oli vain yksinkertaisesti helpompi ruokkia kuin edes pari vuotta aikaisemmin huomattavasti suurempaa yksilömäärää. Kun vertaa vuoden 1941 eläinkantaan, joka oli 406 yksilön suuruinen, vuonna 1943 eläintarhan eläinkanta oli jopa 131 yksilöä vähemmän.⁶⁷

Samankaltainen tilanne jatkui myös vuosina 1944 ja 1945, jolloin vain yritettiin sinnitellä sillä mitä oli tarjolla. Säännöstelyn ajan pahin tilanne oli Jaatisen mukaan Karjalan viljelymaiden menetys toistamiseen Neuvostoliitolle alueluovutusten yhteydessä.⁶⁸ Sota-ajan sekä huonojen sääolojen vaikutus vuoden 1945 kesän satoon ei kohentanut elintarviketilannetta heti toisen maailmansodan jälkeen.⁶⁹ Ulkomaankauppakin käynnistyi sodan jälkeen hitaasti ja elintarvikkeiden säännöstely loppui vasta vuonna 1954.⁷⁰ Korkeasaaren eläintarhan ruokapula alkoi toisaalta helpottaa jo 1948, jolloin ensimmäistä kertaa todettiin, ettei ravintotilanteessa ole enää vaikeuksia: hylättyä lihaa sai teurastamoista vihdoinkin riittävästi ja muitakin rehuja sai ostettua kattavammin. Ainoastaan puute kalasta oli vielä sen verran iso ongelma, ettei osaksi Korkeasaaren eläinkantaa pystytty ottamaan esimerkiksi hylkeitä vielä vuonna 1948.⁷¹

⁶² Lehtonen 1948, 42.

⁶³ *Ehdotus Korkeasaaren eläinkannassa suoritettaviksi vähennyksiksi* 1941, 1. KSA.

⁶⁴ Lähes 50 eläintä hävitetään Korkeasaaresta, *Kainuun Sanomat* 25.10.1941, 6.

⁶⁵ *Ehdotus Korkeasaaren eläinkannassa suoritettaviksi vähennyksiksi* 1941, 1. KSA.

⁶⁶ *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1943* 1946, 37–38.

⁶⁷ *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1941* 1945, 384; *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1943* 1946, 37.

⁶⁸ Jaatinen 2018, 146.

⁶⁹ Rautavirta 2010, 152.

⁷⁰ Jaatinen 2018, 146.

⁷¹ Korkeasaarella odotetaan kevättä, *Vapaa Sana* 13.2.1948, 4.

2.2 Eläinten korvikeruoka elintarvikepulan aikana

Eläinten ruokinta 1900-luvun eläintarhoissa poikkeaa nykypäivän eläintarhoista. Vielä 1940-luvullakaan ymmärrys eläinten ruokkimisesta ei perustunut tieteelliselle pohjalle, vaan se pohjautui Kinderin mukaan pääosin uskomuksiin sekä perinteeseen.⁷² Kuten mainittua, hevosenliha oli pääasiallinen ravinto Korkeasaaren kaikille lihaa syöville eläimille jääkarhuista pöllöihin. Toisaalta Suomen suurpetoihin kuuluvat ruskeakarhut⁷³ taas eivät saaneet luultavasti lainkaan, tai korkeintaan erittäin vähän liharavintoa. Alkuperäislähteiden avulla voidaan todeta, että ruskeakarhujen ruokinnassa käytettiin ennen sota-aikaakin yksinomaan kaurajauhoista keitettyä puuroa.⁷⁴ Karhujen ruokavalio näyttäytyy esimerkkinä siitä, kuinka eläintarhan niin kutsutun normaaliajan ruokavaliokaan ei ollut täysin ongelmaton.

Lehtonen toteaa kirjassaan, että ”nykyisestä pula-ajan ruokinnasta en halua kertoa, sillä sehän on poikkeuksellista”.⁷⁵ Toisaalta hän kuitenkin toteaa sota-ajan ravintomäärän olleen entiseen⁷⁶ verrattuna mitättömän pientä.⁷⁷ Toisen maailmansodan aiheuttama elintarvikepula ylitti niin kansakuntien kuin lajien väliset rajat. Suomessa otettiin kaikki mahdolliset korvikkeet käyttöön ravinnon puutteen vuoksi.⁷⁸ Vaikean tilanteen edessä ihmisten lisäksi Korkeasaaren eläimetkin joutuivat tyytymään niin sanotusti korvikeruokaan perinteisen ravinnon ollessa mahdotonta toteuttaa. Lehtosen teoksia sekä muita lähteitä tarkastelemalla voidaan saada jonkinlainen ymmärrys siitä, mitä korvaavia ruoka-aineita Korkeasaari käytti eläintensä ruokinnassa. Kuten jo aikaisemmin mainittua, kalan, varsinkin silakan, saaminen eläintarhan kalansyöjien ravinnoksi oli jo vuodesta 1939 asti osoittautunut vaikeaksi ja poikkeustilanteen edetessä lopulta mahdottomaksi. Sota heikensi Suomessa kalastusmahdollisuuksia, sillä sodan vuoksi harvassa olivat niin kalastajat kuin kalan saamiseen tarpeelliset pyydyksetkin. Elintarvikesäännöstely kosketti varsinkin silakan ja kilohailin saamista, mutta laajeni lopulta muihinkin merikaloihin.⁷⁹

⁷² Kinder 2025, 147.

⁷³ Vaikka alkuperäislähteissä käytetään lajinimeä ”maakarhu”, käytän nykyaikaista lajinimeä sekaannuksen välttämiseksi.

⁷⁴ Ks. esim. Lehtonen 1945, 145; Lehtonen 1948, 38, 107.

⁷⁵ Lehtonen 1945, 141.

⁷⁶ Korkeasaarella käytettiin ennen sotia eläinten ruokkimiseen jopa yli 60 erilaista ruokatarviketta tyydyttämään ravinnoltaan monipuolisten eläinlajien nälkää. Lehtonen 1948, 96.

⁷⁷ Lehtonen 1948, 96.

⁷⁸ Lehtinen 2015, 28.

⁷⁹ Rautavirta 2010, 102.

Jo helmikuussa 1940 *Ilta-Sanomat* julkaisi uutisen, jossa Lontoon eläintarhan ilmoitettiin opettavan pelikaanejaan syömään kalan sijasta lihaa.⁸⁰ Korkeasaaren omat pelikaanit olivat tottuneet silakan herkulliseen makuun. Ennen kuin Korkeasaari joutui ottamaan Lontoon eläintarhasta mallia, täytyi pelikaanien opetella syömään silakan sijasta särkeä, jota eläintarha oli kyennyt saamaan vuonna 1941 huomattavat määrät. Lehtosen mukaan pelikaaneilla meni viikko, ennen kuin ne tottuivat syömään kyseistä kalaa. Särjen loputtua Korkeasaaren varastoista pelikaanien tuli opetella jälleen syömään uutta ravintoa: ensin turskaa ja lopulta hevosenlihaa. Tähän meni lähes kaksi viikkoa ja eläimet ”[–] hoippuivat heikkoudesta”.⁸¹

Kalan korvaamista hevosenlihalla yritettiin toisaalta jo vuonna 1939 Turso-mursunpoikasen kanssa. Tämä yritys ei onnistunut, mutta silloin 10 kg kalaa päivässä syövän mursun ruokavalio ei ollut vielä ongelma. Lehtonen totesi kuitenkin jälkeinpäin vuoden 1944 aikoihin, ettei ruokapulan alkamisen jälkeen ”[–] mursun kaltaista suursyömäriä mitenkään olisi voitu niissä oloissa elättää niukilla rehuilla”.⁸² Koska hevosenlihaakin oli heikosti saatavilla, Korkeasaaren pelikaanitkin joutuivat luopumaan viimeistään vuonna 1942 myös tästä ravinnosta. Sodan loppuun asti linnut joutuivat selviämään pelkän jätelihan turvin.⁸³ Toki on huomioitava, että pelikaanien luonnollinen opportunistinen ruokavalio mahdollisti selviämisen kyseisellä ruokavaliolla, vaikkei se ollut makumaailmaltaan eläimille mieleistä. Aina ei kuitenkaan onnistuttu korvikeroan kanssa. Korkeasaari esimerkiksi epäonnistui hylkeen korvaavassa ruokinnassa: vuonna 1941 eläin löydettiin kuolleena, sillä se ei ollut kestänyt ravinnon muutoksesta johtuneita oloja.⁸⁴ Myös yksi mustahaikara menetettiin talvella 1942–1943, kun eläintenhoitaja oli tarjonnut sille korvikkeena vedessä liuotettua suolakalaa.⁸⁵

Hevosenlihan korvanneesta jätelihasta tuli lopulta yleisesti pääasiallinen ravinnon lähde kaikille petoeläimille. Välillä jätelihan lisäksi saatiin jotain muuta, kuten variksen-, kyyhkysten-, koiran- tai kissanlihaa.⁸⁶ Jälkimmäisiä oli saatavilla vuodesta 1941 aina sodan loppuun asti sen verran, mitä ihmiset lemmikkejään eläintarhalle toivat. Kyyhkysiä oli kaupungeista pyydystetty ja syötetty jo ennen sotaakin eläintarhan lihansyöjille.⁸⁷ Lihan puute

⁸⁰ Sota-ajan vuoksi opetetaan Lontoon, *Ilta-Sanomat* 28.2.1940, 2.

⁸¹ Lehtonen 1948, 102–103.

⁸² Lehtonen 1945, 17.

⁸³ Lehtonen 1948, 102–103.

⁸⁴ K—r, Korkeasaaren Lady-leijonalla kolmen viikon vanhat kaksoset, *Suomen Sosialidemokraatti* 16.2.1947, 6.

⁸⁵ Soitimme eilen, *Suomen Sosialidemokraatti* 18.4.1943, 8.

⁸⁶ *Kertomus Korkeasaaren Eläintarhan toiminnasta* 1941, 3. KSA; Iloinen perhetapahtuma Korkeasaarella, *Ilta-Sanomat* 19.4.1941, 2.

⁸⁷ Helsingin kyyhkysten kohtalo, *Helsingin Sanomat* 10.3.1939, 8.

oli kuitenkin sen verran kriittinen, että jopa omasta eläintarhakannasta karsittuja susia oli syötetty lauman muille susille.⁸⁸ Korvenkontio raportoi Suomen *Sosialidemokraatti*-lehdessä koiranlihan maistuneen eläimille hyvin, mutta kissanliha maistui hyvällä ruokahalulla ainoastaan korppikotkille.⁸⁹

Puutetta oli lisäksi märehitijöiden ravintona käytetystä kasvirehusta. Vielä 1940 marraskuussa Korkeasaari sai väitetyksi tarpeeksi viljaa, kuten kauraa sekä heinää ja jäkälää.⁹⁰ Vasta 1941 kasvirehun niukkuus todennetusti kosketi eläintarhaa, kun heinää ja väkirehuja ei saatu eläinten ruokkimiseksi tarpeeksi. Väkirehut olivat laadultaan myös hyvin yksipuolisia.⁹¹ Näiden korvaajaksi nousi rehuselluloosa⁹², joka toimi eläintarhan märehitijöiden hengen pelastajana.⁹³ Sitä ei tarjottu eläimille useinkaan sellaisenaan, vaan sekoitettiin esimerkiksi eläinten ruoan sekaan.⁹⁴ Vuoteen 1943 asti rehuselluloosa oli kasviravinnon huomattavin ruoka-aine.⁹⁵ Vuonna 1945 rehuselluloosan valmistus eläinten rehuksi loppui, joten eläintarhan märehitijöiden ravinto muuttui jälleen hankalammaksi vuoteen 1948 saakka.⁹⁶

Vaikka rehuselluloosan avulla moni märehittäjä selviytyi elossa elintarvikepuulan aikana eikä eläinkantaa jouduttu radikaalisti hävittämään näiden lajien osalta, rehuselluloosan käyttö hyvälaatuisen heinän ja väkirehun korvikkeena ei ollut kuitenkaan ongelmaton. Se vaikutti joidenkin eläinten, esimerkiksi valkohäntäkauriiden, luustoon niin, että osa eläimistä jouduttiin jopa lopettamaan. Oletettavasti luusto heikkeni kyseiselle lajille tärkeiden ravintoaineiden puuttuessa, sillä Lehtonen kertoo eläinten luuston vahvistuneen ravinnon palautuessa takaisin kauroihin sekä heiniin.⁹⁷ Valkohäntäkauriit eivät olleet ensimmäinen laji, jotka kärsivät ravinnon aiheuttamista puutostiloista. Jo vuonna 1939 joidenkin apinoiden kerrotaan kuolleen ravinnon aiheuttamiin puutossairauksiin, jotka saattoivat Korkeasaaren mukaan johtua ainakin osaksi sodan aiheuttamasta yksipuolisesta ravinnosta.⁹⁸

⁸⁸ Sudenlihaa Korkeasaaren ruokalistalla, *Kauppalehti* 30.4.1941, 3.

⁸⁹ Elviira, Terveisiä kesäisestä Korkeasaaresta, *Suomen Sosialidemokraatti* 3.8.1941, 6.

⁹⁰ M—u, Salaattia syöviä apinoita, *Uusi Suomi* 6.11.1940, 9.

⁹¹ *Kertomus Korkeasaaren Eläintarhan toiminnasta* 1941, 4. KSA; Lehtonen 1948, 96.

⁹² Rehuselluloosa oli nautojen ja hevosten ruokinnassa käytetty tärkein korvikeruoka toisen maailmansodan ajalla, jota sai puunjalostusteollisuuden tuotteena.

⁹³ Korkeasaaren vesilintutarha valmistunut, *Ilta-Sanomat* 19.7.1941, 2.

⁹⁴ Lehtonen 1951, 94.

⁹⁵ *Korkeasaaren eläintarhan toiminta* 1943, 2. KSA.

⁹⁶ *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta* 1945 1949, 219.

⁹⁷ K—r, Korkeasaaren Lady-leijonalla kolmen viikon vanhat kaksoiset, *Suomen Sosialidemokraatti* 16.2.1947, 6.

⁹⁸ *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta* 1939 1941, 341.

Eläimet kärsivät huonolaatuisesta ravinnosta myös muilla tavoin. Kinderin mukaan eläintarha, kritiikkiä torjuakseen, korosti eläintarharavinnon olevan ihmisravinnoksi kelpaamatonta.⁹⁹ Myös Lehtonen kertoo, että kaikkea mahdollista ihmisravinnoksi kelpaamatonta käytettiin eläinten ruokkimiseen.¹⁰⁰ Esimerkiksi Korkeasaarella jouduttiin välillä käyttämään ruokkimisessa jopa pilaantunutta lihaa, jonka vuoksi eläimet ajoittain sairastuivat.¹⁰¹ Elintarvikepulaa vuoksi jouduttiin epätoivoisesti etsimään kaikenlaista ravintoa eläinten vatsan täytteeksi, niiden oman hengen uhallakin.

Myös erilaiset taudit näyttivät kuolemaa eläintarhassa. Esimerkiksi ravinnon niukkuus altisti Suomessa kansalaisia erilaisille puutossairauksille, mutta myös kulkutaudeille.¹⁰² Eläimet kärsivät samoista ongelmista, sillä kuten Kinder esittää, vain kuukausien aliravitsemuksesta eläimillä saattoi esiintyä jopa sydämen vajaatoimintaa.¹⁰³ Korkeasaarassakin oli nähtävissä terveydellisiä ongelmia esimerkiksi vuoden 1943 vuosikertomuksessa, jossa raportoitiin runsaasti sairaustapauksiin kuolleita eläimiä. Esimerkiksi laamojen seassa jylläsi tappava tuberkuloosiepidemia. Myös yhteensä kymmenen mufloni- sekä karakullampaiden karitsaa kuoli.¹⁰⁴

Vuoden 1945 kaupungin vuosikertomuksessa mainitaan, että ”eläinten terveydentila oli pitkäaikaisesta yksipuolisesta ja heikosta ravinnosta johtuen normaalia heikompia.”¹⁰⁵ Huono ravitsemustilanne selvästi altisti herkemmin sairauksille, sillä ravinnonpuute heikentää vastustuskykyä. Toki on myös huomioitava se, että kuten historioitsija Ian Jared Miller muistuttaa, 1900-luvun puolivälissä osaaminen eläinhoidossa ja eksoottisempien sekä luonnonvaraisempien eläinlääketieteessä ei ollut kovin kehittynyttä ja tämä vaikutti omalta osaltaan sekä eläinten sairastumiseen että niiden toipumisennusteeseen.¹⁰⁶ Aliravitsemus aiheutti sairauksien lisäksi vakavaa laihtumista. Vuonna 1941 elokuussa *Suomen Sosialidemokraatti* raportoi jääkarhuista, jotka tuntuivat huomattavasti laihtuneemmilta verrattuna muuhun eläinkantaan, ottaen huomioon jääkarhun ravinnontarve, joka oli Korvenkontion mukaan päivässä jopa 12–14 kg lihaa ja kalaa.¹⁰⁷ Sodan kuluessa lopulta ainoa

⁹⁹ Kinder 2025, 22.

¹⁰⁰ Lehtonen 1948, 96.

¹⁰¹ *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1944* 1948, 40.

¹⁰² Näre, Kirves 2018, 258.

¹⁰³ Kinder 2025, 151.

¹⁰⁴ *Korkeasaaren eläintarhan toiminta* 1943, 3–4. KSA.

¹⁰⁵ *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1945* 1949, 219.

¹⁰⁶ Miller 2013, 117.

¹⁰⁷ Elviira, Terveisiä kesäisestä Korkeasaaresta, *Suomen Sosialidemokraatti* 3.8.1941, 6.

eloon jätetty naarasjääkarhu Olga oli menettänyt kehostaan niin paljon rasvaa, ettei se kyennyt menemään talvisin altaaseensa uimaan.¹⁰⁸ Laihtumista oli havaittavissa myös Korkeasaaren kahdella kamelilla, joiden kyttyröiden raportoitiin vuonna 1942 luhistuneen vinoon kuluttaessaan rasvavarastojaan.¹⁰⁹

Oletettavasti Korkeasaaren ainoat eläimet, joita elintarvikepula ei koskettanut olivat saarella kesäisin vapaasti kulkevat eläimet. Ne pystyivät luonnon antimilla monipuolistamaan omaa ruokavaliotaan. Näihin eläinlajeihin kuuluivat ainakin Lehtosen mukaan riikinkukot, kalkkunat, helmikanat sekä fasaanit. Eläimet pystyivät itse tonkimaan maasta erilaisia hyönteisiä itselleen sekä poikasilleen, unohtamatta myös muita eväitä, joita välillä liiankin antelias yleisö eläintarhan eläimille usein tarjosi.¹¹⁰ Toisaalta elintarvikepula saattoi koskettaa näitäkin lajeja vähennysten kautta, kuten se kosketti lukemattomia muita eläimiä Korkeasaaren eläimiä ruokapulan aikana.

2.3 Eläintarhaeläinten vähentäminen

Eläintarhoissa eläinkanta muuttuu alinomaa. Korkeasaaressakin eläimiä myytiin, ostettiin ja vaihdettiin jatkuvasti niin ulkomaisille eläintarhoille kuin myös yksityisille ihmisille. Eläimiä syntyi jatkuvasti lisää, mutta toisaalta niitä myös lakkaamatta kuoli. Kuolema saattoi saapua luonnollisesti, mutta tämän lisäksi eläintenhoitajat tappoivat eläimiä, esimerkiksi sairastumisten tai loukkaantumisten, mutta myös eläinkokoelman harvennuksen vuoksi. Korkeasaaren eläintarhassa harvennettiin yleisesti eläimistöä ”liikanaisina”, jotka saattoivat olla vanhoja, mutta monesti kyseessä saattoi olla myös nuoria yksilöitä. Kuten Kinder ilmaisee, eläintarhat tekivät jatkuvasti valintoja eläinkantaa ylläpitäessään sota-ajan ulkopuolellakin; sama käytäntö jatkuu eläintarhoissa nykypäivänäkin.¹¹¹

Elintarvikepulan alkaessa oli kuitenkin selvää, että ravinnonsaannin vaikeutuessa tulisi tehdä päätöksiä eläinkannan ylläpitämisen suhteen. Tämä oli jo tuttua ensimmäisen maailmansodan ajalta, jolloin Korkeasaaren eläimiä jouduttiin myös vähentämään ruokapulan vuoksi.¹¹² Vähentäminen ilmenee konkreettisesti esimerkiksi ensimmäisen maailmansodan aikaisissa

¹⁰⁸ K—r, Korkeasaaren Lady-leijonalla kolmen viikon vanhat kaksoset, *Suomen Sosialidemokraatti* 16.2.1947, 6.

¹⁰⁹ Kip, Korkeasaarella eletään kuten ennenkin, *Seura* 10.6.1942, 12.

¹¹⁰ Lehtonen 1948, 66.

¹¹¹ Kinder 2025, 10.

¹¹² Skurnik 2020, 64.

tilastoissa, joissa eläimiä oli vuonna 1914 yhteensä 619 yksilöä, mutta vuoden 1918 alussa määrä oli vähentynyt jopa 380 eläimellä.¹¹³

Luonnollisesti myös toinen maailmansota herätti eläintarhojen henkilökunnan yleisestikin pohtimaan ratkaisuja eläintensä kustannuksella: mikä eläin olisi liian vaarallinen päästessä karkuun pommitusten rikkoessa kalterit, minkä eläimen nälkä olisi suurempi ja vaikeampi tyydyttää kuin jonkun toisen. Myös Lehtonen totesi, että ”heti sodan alussa, jolloin elintarpeista alkoi olla puutetta, täytyi Korkeasaaren eläimiä vähentää, varsinkin lihan- ja kalansyöjiä, mutta osittain myös kasvirehun käyttäjiä”.¹¹⁴ Yleisesti Korkeasaaren eläinkantaa ei vielä talvisodan aikana ryhdytty vähentämään ruokapulan vuoksi, vaan vähennykset olivat pääasiassa niin sanotusti tavallisia ylimääräisten eläinyksilöiden lopettamista sekä osto- ja vaihtokauppaa esimerkiksi ulkomaalaisten eläintarhojen kanssa. Vasta 1940 marraskuussa ensimmäisiä eläinyksilöitä päätettiin suoranaisten ruokapulan vuoksi karsia eläinkannasta. Osa listalla olevista eläimistä lopetettiin, kuten Tassu-karhu sekä Pikke-aasi, jotka olivat lähteiden mukaan jo raihnaisia. Osa listan eläimistä pyrittiin myymään tai vaihtamaan eläintarhojen välillä, ja osa eläimistä, kuten karakullampaat, myytiin siitoseläimiksi yksityisille ihmisille.¹¹⁵

Vaikka elintarvikepula iski kovimmin vuonna 1941, Korkeasaaren eläintarhassa oltiin pyritty löytämään ravintoa eläimille sekä koetettu estää tilanne, jossa niitä olisi pakko hävittää.¹¹⁶ Kuitenkin jo saman vuoden kevättalvella jouduttiin lopettamaan joitain eläimiä ruokintavaikeuksien takia, pääasiassa jälleen sekä vanhempia että ylimääräisiksi koettuja yksilöitä.¹¹⁷ Esimerkiksi Helsingin kiinteistölautakunta oli päättänyt antaa lopettamispäätöksen Korkeasaaren kesylle, vanhuuden vaivaamalle Rusi-sudelle, sillä Helsingin kaupungin näkökulmasta ei ollut mielekästä syöttää vaikeasti saatavaa lihaa jo elämänsä ehtopuolella olevalle eläimelle.¹¹⁸

Ottaen huomioon vuoden 1941 hankala elintarviketilanne, Korvenkontion valmius ottaa Leningradin eläintarhan eläimistöä osaksi omaa tarhaansa Leningradin piirityksen aikana on yllättävää. Päämajalle lähetetyssä kirjeessä Korvenkontio ilmoitti kiinnostuksensa piiritetyn kaupungin eläimiin, joita hän toivoi siirtävänsä Korkeasaareen niin pian kuin tilaisuus mahdollistaisi. Hän listaa kirjeessään toivomiaan eläimiä, kuten ”[–] siperialainen tiikeri,

¹¹³ Tri V. A. Korvenkontio Korkea–, *Helsingin Sanomat* 26.5.1939, 7.

¹¹⁴ Lehtonen 1948, 96.

¹¹⁵ Karhunkaato Korkeasaaressa, *Helsingin Sanomat* 26.11.1940, 6.

¹¹⁶ Iloinen perhetapahtuma Korkeasaaressa, *Ilta-Sanomat* 19.4.1941, 2.

¹¹⁷ Soitimme, *Kauppalehti* 16.6.1941, 2.

¹¹⁸ Korkeasaaren eläintarhassa, *Kainuun Sanomat* 1.3.1941, 3.

lumileopardi l. irbis, mursu, vapitihirvi, jääkarhu ja soopeli sekä erinäiset Aasian villilampaat ja vuorikauriit, joiden kaikkien tiedän omasta kokemuksesta olleen siellä edustettuina viime vuosina”.¹¹⁹ Vaikka Korvenkontio ei saanut lupaa lähettää eläintenhoitajiaan ryöstämään Leningradin eläimiä saksalaisten tapaan, sota-ajan kalatilanteen tuntien on hyvin yllättävää, että Korkeasaaren intendentillä ylipäättään oli kiinnostusta evakuoita saarellensa mursu, varsinkin huomioiden Lehtosen jo vuonna 1939 esitetyt mielipiteet Turso-mursun ruokkimisesta. Mursun lisäksi suuria kissapetoja ja jääkarhua olisi ollut myös luonnollisesti vaikea ruokkia.

Korvenkontio saikin loppuvuonna 1941 Helsingin kaupungilta tehtäväkseen harkita supistuksia eläinkannassa.¹²⁰ Syynä oli ruokapulian lisäksi kaupungin säästöpyrkimykset eläinten ruokinnasta taloustilanteen yleisesti vaikeutuessa. Kuten aikaisemminkin, poistettavat eläinyksilöt valittiin niiden lajien joukosta, joissa eläimiä oli runsaasti, ja joita olisi helposti saatavilla tarpeen vaatiessa. Harvinaisempia sekä arvokkaampia eläimiä puolestaan piti säästää.¹²¹ Esimerkiksi alppikauriisiin ei koskettu, sillä ne olivat Korvenkontion mukaan tarhan arvokkaimpia eläimiä lajin sukupuuttovaaran vuoksi.¹²²

Korvenkontio kirjoitti kyseisen ehdotuksen tarhan eläinkannassa suoritettaviksi vähennyksiksi vuoden 1941 lokakuun lopulla. Hän oli luetteloinut lähes kaikki Korkeasaaren lajit, eläinten lukumäärät sekä joissain tapauksessa myös eläinyksilöt listalle, jossa hän esitti ehdotuksensa poistettavista sekä säilytettävistä eläimistä:

Kuusipeuroja 8. Tarhassa hyvin menestyvä laji. ”Siemeneksi” jätettäne 4 yksilöä.

Dybowsky-hirviä 2. Toiminimeltä Carl Hagenbeck viime keväänä vaihtamalla saatu pari. Arvokas itä-aasialainen laji. Säilytettävä.

Ilveksiä 2. Pari, ei tuottanut pentuja. ”Pohjolan uljas kissapeto” – olisi sääli hävittää.

Jääkarhuja 3. 2 urosta ja naaras ”Olga”. Näistä viimeinmainittu ja toinen uros saatu Norjasta v. 1925, toinen uros hankittu v. 1928. Lihan suurkuluttajia (8–14 kg päivässä päätä kohti). Urokset viime aikoina huomattavasti ränstyneet; ne lopetettane. Naaras koetettane toistaiseksi säilyttää. Jääkarhut eivät ole aivan harvinaisia eläinmarkkinoilla.

¹¹⁹ Jalonen 2012, blogikirjoitus.

¹²⁰ Eläinkannan vähentäminen tarkoittaa tässä yhteydessä joko suoranaisesti eläinten lopetusta, mutta myös fyysistä poistoa tarhasta, esimerkiksi myymällä tai vaihtamalla.

¹²¹ *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1941* 1945, 383.

¹²² Korkeasaari herää kesään, *Karjalan Sanomat* 4.5.1944, 5.

Kissapöllöjä¹²³ 7. Kiitollinen häkkihoidokki. Yleinen, helposti saatava.
Vapauteensa laskettanee 5 kpl.¹²⁴

Joidenkin lajien yksilöt joutuivat suoraan lopetuslistalle, jotkut saivat vielä armonaikaa, ja jotkut lajit tai siitoskannat olivat liian arvokkaita tuhottavaksi. Kuten ylempää käy ilmi, joillekin eläimille, kuten esimerkiksi lehtopöllöille suunniteltiin vapautusta luontoon, mutta ei ole varmaa, tapahtuiko näin lopulta. Tällainen tilanne ei olisi kuitenkaan ollut tavatonta, kuten historioitsija Mayumi Itoh kertoo Lontoon eläintarhan vapauttaneen luontoon omia lintujaan.¹²⁵ Korvenkontion kokoama lista sai kuitenkin julkisuutta, sillä moni sanomalehti uutisoi lähes 50 eläimen hävityssuunnitelmasta.¹²⁶

Hävityssuunnitelmaa ei kuitenkaan täysin toteutettu. Eläinkokoelmaa vähensivät lopetusten sekä myynnin lisäksi lukuisat kuolemantapaukset, jotka liittyivät erilaisiin tapaturmiin, tauteihin sekä yleiseen ravintopulasta johtuvaan heikkouteen.¹²⁷ Määrällisesti suurimmat lopetukset suoritettiin kuitenkin vuosina 1941–1942. Väkirehun puutteessa jouduttiin harventamaan esimerkiksi Leila-niminen saksanhirvi, jolle annettiin ”kuolettava laukaus otsaan, ja niin päättyi Leilan elämäntaival”.¹²⁸ Lihapulan vuoksi luonnollisesti myös suurpetoja jouduttiin karsimaan, kuten Lehtonen kuvaa Leo-leijonan lopettamista:

”Suomen leijona” ammuttiin osittain vanhuuden ja osittain ruokintahuolien takia. Muistan sen aamun erinomaisesti. Me laskimme leijonan ulkotarhaan ja tämä pysähtyi heti sisääntuloluukun eteen odottamaan sisään laskemista. Eräs hoitajista ampui sitä n. 80 cm:n etäisyydestä viisi kertaa Nagan-revolverilla keskelle otsaa. Tästä huolimatta Leo vain katsoi ampujaa suurilla, kirkkailla silmillään ja hymyili leveää, hyväntahtoista leijonan hymyään. Kuudes ja seitsemäs laukaus laskettiin sydämeen. Se tepsii. Eläin lyyhistyi, kaatui ja heitti henkensä.¹²⁹

Vaikka Korkeasaari oli pienempi kuin moni muu eurooppalainen eläintarha, se joutui tekemään samoja toimenpiteitä kuin muissakin tarhoissa. Ylläoleva katkelma antaa viitettä siitä, kuinka eläinkannan vähennykset käytännössä toteutettiin. Huomioon ottaen se, että Lehtonen muisteli tapahtumaa vuonna 1951 ilmestyneessä kirjassaan, voidaan tapauksen päätellä jättäneen häneen syvät jäljet, eikä välttämättä vähiten sen vuoksi, että eläin vaati ennen menehtymistään seitsemän laukausta. Eläintenhoitajille eläinten lopettamistilanteet

¹²³ Nykyisin laji tunnetaan nimellä lehtopöllö.

¹²⁴ *Ehdotus Korkeasaaren eläinkannassa suoritettaviksi vähennyksiksi* 1941, 3–5. KSA.

¹²⁵ Itoh 2010, 124.

¹²⁶ Ks. esim. Lähes 50 eläintä hävitetään Korkeasaaresta, *Uusi Aura* 23.10.1941, 8.

¹²⁷ *Kertomus Korkeasaaren eläintarhan toiminnasta* 1941, 4. KSA.

¹²⁸ Lehtonen 1948, 133.

¹²⁹ Lehtonen 1951, 7–8.

olivat monesti henkilökohtainen menetys, sillä tiettyjä eläinyksilöitä he hoitivat mahdollisesti vuosikausia.

Myös kaksi urosjääkarhua, Nalle ja Hugo, jouduttiin lopettamaan.¹³⁰ *Uusi Aura*-lehdessä on muutama päivä jääkarhu-urosten lopettamisen jälkeen näkyvissä valokuva, jossa kuusi suurta valkoista käpälää roikkuvat lihakoukuissa.¹³¹ Jääkarhujen lihat olisivat päättyneet helsinkiläisten vatsoihin, jos niistä ei olisi löydetty trikiiniä.¹³² Myös muut eläimet, joiden liha ja nahka kävivät kaupaksi, yleisesti myytiin lopetuksen jälkeen. Osa lopetetuista eläimistä käytettiin myös omiin tarpeisiin.¹³³ Esimerkiksi jotkut eläimet saatettiin keittää, jonka jälkeen ne pystyttiin syöttämään omille eläintarhaeläimille. Suurin osa meni kuitenkin yliopiston käyttöön.¹³⁴

Vuoden 1942 jälkeen Korkeasaari ei joutunut enää suorittamaan näin huomattavia vähennyksiä eläinkannassa.¹³⁵ Korkeasaaren eläinten voidaan lopulta todeta joutuneen maksamaan omalla hengellään ihmisten sodan aiheuttamien ongelmien vuoksi. Tässäkin asiassa Korkeasaari toimi muiden eläintarhojen tavoin, sillä kuten Kinder toteaa, kaikki eläintarhat tappoivat eläimiään.¹³⁶ Sotien ja niiden aiheuttamien lieveilmiöiden seurauksena moni Korkeasaaren häkki oli tyhjillään toisen maailmansodan loppuun mennessä. Tarhan eläinkokoelma alkoi kasvaa vasta vuoden 1943 jälkeen, ollessaan tällöin pienimmillään eläimistön vähennysten, mutta myös pommituksen vuoksi.

¹³⁰ Lehtonen 1945, 117.

¹³¹ Elintarviketilanteen johdosta, *Uusi Aura* 12.11.1941, 4.

¹³² Lihaa Helsingissä nykyään yli tarpeen, *Helsingin Sanomat* 12.11.1941, 7.

¹³³ *Ehdotus Korkeasaaren eläinkannassa suoritettaviksi vähennyksiksi* 1941, 6. KSA.

¹³⁴ *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1944* 1948, 39.

¹³⁵ Turun kaupunginhallituksen kokouksessa eilen, *Uusi Aura* 9.1.1942, 3; Lehtonen 1948, 49–50.

¹³⁶ Kinder 2025, 196.

3 Helsinki pommitusten kohteena

3.1 Korkeasaari valmistautuu ilmahyökkäyksiin

Vuonna 1936 alkanutta Espanjan sisällissotaa on pidetty toisen maailmansodan esinäytöksenä ja kurkistusaukkona siihen, mitä tulevaisuuden sodilta voisi odottaa. Se toimi myös näyttämönä totaalille sodalle, joka ei pyrkinyt säästelemään siviiliväestöä. Sota toimi esimerkkinä myös eläintarhojen johtajille ja työntekijöille siitä, mihin eläintarhojen tulisi jatkossa valmistautua, jos maailma syöksyisi uuteen aseelliseen konfliktiin.¹³⁷ Toinen maailmansota ei täten päässyt täysin yllättämään eurooppalaisia eläintarhoja, Korkeasaarta mukaan lukien. Kinder väittää, että jo 1700-luvulta saakka eurooppalaiset eläintarhajohtajat ovat valmistautuneet sotaan sekä kehittäneet erilaisia toimintastrategioita sen tuomia ongelmia vastaan.¹³⁸ Sotahistorioitsija Kevin Prenger tukee Kinderin väitettä, sillä Prengerin mukaan esimerkiksi Berliinin eläintarha on koko olemassaolonsa aikana seurannut sekä taloudellista että poliittista tilannetta, sillä lopulta jokainen hetki Saksan ja maailman historiassa vaikutti myös eläintarhan toimintaan ja arkeen.¹³⁹

Poliittinen tilanne näkyi vuonna 1939 Saksan lisäksi luonnollisesti myös muualla. Saksan aloittaessa toisen maailmansodan hyökkäämällä Puolaan, sota ilmeni eläintarhoissa ensin pääasiassa rehujen saatavuudessa.¹⁴⁰ Saksan hyökkäys veti monet Euroopan maat lopulta mukaan totaaliseen sotaan. Monissa eurooppalaisissa kaupungeissa se tuli näkyvästi esiin varsinkin siviilikohteiden pommituksissa, joiden kohteeksi myös usea eläintarha joutui. Suomi joutui vedetyksi mukaan toiseen maailmansotaan Neuvostoliiton aloitettua hyökkäyksen marraskuussa 1939. Korkeasaaren eläintarha valmistautui suurvaltasodan aikana Neuvostoliiton pommituskoneiden uhkaan varustamalla esimerkiksi niin kutsutun Ekmanin luolan pommisuojaksi.¹⁴¹ Kovin suuresta pommisuojasta ei ollut kuitenkaan kysymys, sillä sinne mahtui yhteensä vain 20–30 henkeä.¹⁴² Pommisuoja oli oletettavasti keskeisempi saarella asuville eläintarhan henkilökunnalle ja heidän perheilleen, kuin itse yleisölle. Toisin

¹³⁷ Kinder 2025, 64.

¹³⁸ Kinder 2025, 79.

¹³⁹ Prenger 2018, 9–10.

¹⁴⁰ Prenger 2018, 23.

¹⁴¹ *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnalliskertomuksesta 1939 1941*, 339.

¹⁴² *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnalliskertomuksesta 1940 1943*, 374.

kuin Lontoon eläintarhassa, jossa joillekin eläimille tehtiin pienimuotoisia pommisuoja hiekkasäkeistä¹⁴³, Korkeasaari ei tällaiseen tiedettävästi ryhtynyt.

Helsinkiä pommitettiin ensimmäisen kerran heti talvisodan syttymispäivänä moneen otteeseen.¹⁴⁴ Korvenkontion oli oltava hyvin tietoinen sotaan liittyvistä riskeistä, sillä eläintarhat olivat jo 1900-luvulla osa kansainvälisiä verkostoa¹⁴⁵, joiden johtajat olivat alinomaa yhteyksissä toisiinsa, pääasiassa osto-, myynti- ja vaihtotarjouksissa.¹⁴⁶ Sodan aikana nämä olivat toisiinsa yhteyksissä myös sotaan liittyvissä, kuten eläinten korvikeruokintaan koskevissa asioissa. Kuten Kinder toteaa, eläintarhojen johtajat eivät olleet toisilleen kilpailijoita, vaan ennen kaikkea kollegoja.¹⁴⁷

Yksi osa eläintarhojen sotastrategiaa oli eläinten evakuoiminen. Esimerkiksi Lontoon eläintarha evakuoii sodan aikana kotimaansa sisällä 58 kilometrin päässä olevaan Whipsnade Animal Parkiin pienen osan eläinkannastaan.¹⁴⁸ Korkeasaaren eläintarha ei aloittanut eläinten evakuoimista kertaakaan sodan aikana, sillä se oli vielä 1900-luvun puolivälissä Suomen ainoa eläintarha, joten kotimaan sisäinen evakuointi ei ollut mahdollista. Toisaalta talvisodan aikana Korkeasaari oli ollut yhteydessä Ruotsissa sijaitsevaan Skansenin eläintarhaan kysyäkseen, ottaisivatko he joitain eläimiä lahjoituksen muodossa turvaan.¹⁴⁹

Huomattavinta oli kuitenkin Rotterdamin eläintarhan auttamisenhalu talvisodan aikana: Rotterdamin eläintarhan johtaja teki Korvenkontiolle ehdotuksen joidenkin eläinten evakuoinnista, jotta ne voitaisiin säästää talvisodan aiheuttamalta tuholta.¹⁵⁰ Jo tästä ehdotuksesta voidaan huomata, kuinka laajalti verkostoituneita sekä tietoisia maailman tapahtumista eläintarhajohtajat olivat. Rotterdamin ehdotuksesta kuitenkin kieltäydyttiin pääasiassa kuljetusvaikeuksien vuoksi.¹⁵¹ Jälkiviisaana voidaan todeta, että oli Korkeasaaren eläinten onni, ettei Korvenkontio ottanut tarjousta vastaan, sillä saksalaisten pommittaessa

¹⁴³ Kinder 2025, 82.

¹⁴⁴ Kiiski 2020, 13.

¹⁴⁵ Moni länsimainen eläintarha kuului International Union of Directors of Zoological Gardens-järjestöön. Ei ole täyttä varmuutta, kuuluiko Korkeasaaren eläintarha sodan aikana IUDZG:iin, mutta se on hyvin todennäköistä, sillä eläintarhoja Tanskasta ja Ruotsista kuuluivat järjestöön. Kinder 2025, 59.

¹⁴⁶ Kinder 2025, 13.

¹⁴⁷ Kinder 2025, 58, 148.

¹⁴⁸ Kinder 2025, 82–83.

¹⁴⁹ Eläimillekin turvapaikkoja ulkomaille, *Ilta-Sanomat* 2.3.1940, 3.

¹⁵⁰ Eläimillekin turvapaikkoja ulkomaille, *Ilta-Sanomat* 2.3.1940, 3; Eläinten tuottama ilo, *Suomen Sosialidemokraatti* 16.6.1940, 10.

¹⁵¹ Eläimillekin turvapaikkoja ulkomaille, *Ilta-Sanomat* 2.3.1940, 3.

keväällä 1940 Rotterdamia pommit osuivat kaupungissa sijainneeseen eläintarhaan, samalla tappaen lukuisia eläimiä ja tuhoten tarhan pahoin.¹⁵²

Kuten ylempänä kävi ilmi, toinen maailmansota toi sodankäyntiin uuden elementin, eli strategiset pommitukset siviilien asuttamiin kaupunkikeskuksiin. Kuten Rotterdamin eläintarhan kohtalosta voidaan todeta, häkeissä elävät eläimet olivat helppoja uhreja pommitustilanteissa. Pommitukset toivat myös uuden uhkakuvan kaupunkeihin, joka liittyi eläintarhojen myrkyllisiin sekä suuriin petoeläimiin. Moni Euroopan eläintarha varautui vaarallisten eläinten karkaamisen varalta, pommien mahdollisesti rikkoessa niiden häkit. Eläintarhat hävittivät laajasti eläinkokoelmiaan mahdollistaakseen siviilien täyden turvallisuuden, oli se sitten fyysisen tai vain henkisen turvallisuudentunteen tähden.¹⁵³ Lontoon eläintarha tappoi ennakoivasti kaikki myrkylliset käärmeensä, hämähäkkinsä ja hyönteisensä.¹⁵⁴ Berliinin eläintarha poisti kissaeläimien, karhujen ja muiden vaarallisten eläinten lisäksi ennakoivasti myös urospeuroja kiima-ajan vuoksi, jolloin uroksilla olisi päässään terävät sarvet ja ne olisivat yleisesti aggressiivisia.¹⁵⁵

Korkeasaari ei suuremmin valmistautunut ilmahyökkäyksiin tai harhapommeihin eläinkokoelmaansa vähentämällä. Oli kuitenkin selvää, että myös Helsingin eläintarha joutuisi varautumaan karanneisiin eläimiin, vaikka toisin kuin useimmat 1800–1900-luvuilla rakennetut eläintarhat, Korkeasaari ei sijainnut kaupungin keskustassa vaan saarella. Tämä todennäköisesti pelasti omalta osaltaan Korkeasaaren niin suurimmilta pommituksilta kuin ennakoivalta petojen surmaamiselta, sillä sijainti saarella olisi todennäköisesti hidastanut usean eläimen pääsyn mantereelle. Toisaalta taas esimerkiksi jääkarhujen karkaamistilanteessa eläintarhan sijainti ei olisi hidastanut niitä lainkaan, vaan kenties jopa yllyttänyt niitä lähtemään merelle.

Eläintarha valmistautui vuonna 1939 pääasiallisesti vaarallisten eläinten, korostetusti jääkarhujen, karkaamisen varalta antamalla eläintenhoitajille aseet, joilla kaataa vaaralliset karanneet eläimet.¹⁵⁶ Kuten Millerin tutkimuksessa ilmenee, pommit pelottavat tuhoisina aseina, mutta ihminen saattaisi pelätä kaupunkiympäristössä lopulta jopa enemmän vaarallista eläintä, kuten tiikeriä.¹⁵⁷ Myös Korvenkontio vakuutti *Ilta-Sanomille*, ettei leijonia tarvitsisi

¹⁵² Kinder 2025, 98.

¹⁵³ Kinder 2025, 84.

¹⁵⁴ Itoh 2010, 122.

¹⁵⁵ Prenger 2018, 58.

¹⁵⁶ Eläinten tuottama ilo, *Suomen Sosialidemokraatti* 16.6.1940, 10.

¹⁵⁷ Miller 2013, 130.

karkaamistilanteessa pelätä häkkien tuhoutuessaan, sillä hän vetosi leijonien pelkurimaiseen luonteeseen ja siihen, että hoitajat olivat sota-aikana aseistettuja.¹⁵⁸

Korkeasaareen osui pommeja kahdesti jatkosodan aikana. Ensimmäisen kerran Neuvostoliiton hyökkäyksessä elokuun lopulla 1942 neljä pommia osui saareen tappaen ainakin 89 eläintä, joista alligaattorin ja krokotiilin lisäksi suurin osa uhreista oli pöllöjä, papukaijoja ja muita lintuja.¹⁵⁹ Seuraava, ja Korkeasaaren onneksi viimeinen ilmahyökkäys oli osa Helsingin suurpommituksia helmikuussa 1944, jolloin kaksi pommia päätyi saarelle. Suurpommitusten tuhot eivät ironisesti olleet niin suuria kuin vuoden 1942 pommituksissa, ja lähteiden mukaan vain kolme eläintä¹⁶⁰ kuoli ilmahyökkäyksessä.¹⁶¹ Sodan aikana Korkeasaaren eläintenhoitajat joutuivat tietävästi vain kerran ampumaan eläimen sen päästessä pommituksissa vapaaksi: ammutuksi tuli apina, joka pääsi pakenemaan vuoden 1942 pommitusten aikaan, ja joka arvioitiin vaaralliseksi.¹⁶²

Pääasiassa muut pommituksissa karanneet eläimet olivat suhteellisen vaarattomia, kuten esimerkiksi valkohäntäkauriit, jotka pääsivät karkuun molemmilla pommituskerroilla, saapuen päivän parin päästä itse takaisin aitaukseensa.¹⁶³ Yllättävän monilla eläimillä oli mahdollisuuksia karkaamiseen pommitusten silpoessa häkkien kaltereita ja muita rakenteita. Vuoden 1942 pommituksissa Lehtonen paljastaa karhulinnan parin kalterin menneen räjähdysen voimasta rikki ja myöntää, että karhu olisi halutessaan voinut karata.¹⁶⁴ Moni eläin koki oletettavasti oman tutun tallinsa tai häkkinsä lopulta turvallisemmaksi paikaksi maailman räjähtäessä ympärillä.

3.2 Eläinten reaktiot ilmahälytyksiin sekä pommituksiin

Jo Espanjan sisällissodan aikana havainnoitiin eläinten käyttäytymistä pommitusten aikana. Kinder mainitsee Casa de Fieras-eläintarhan seepran, jonka kerrotaan juosseen aitauksensa ympäri pelästyessään hurjaa pommitusten ääntä niin paljon, että törmättyään vauhkoontuneena puuhun eläin mursi selkensä.¹⁶⁵ Myös Pepe-niminen apina muuttui niin

¹⁵⁸ Uppi, Leijonat eivät karkaa Korkeasaareltä, *Ilta-Sanomat* 9.3.1944, 4.

¹⁵⁹ *Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1942 1945*, 37; Lehtonen 1948, 98–99.

¹⁶⁰ Vuoden 1944 pommituksessa kuolivat kaksi pesukarhua sekä yksi papukaija. Lehtonen 1948, 101–102.

¹⁶¹ *Kertomus Korkeasaaren Eläintarhan toiminnasta 1944*, 2. KSA.

¹⁶² *Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1942 1945*, 37.

¹⁶³ Lehtonen 1948, 17–18.

¹⁶⁴ Lehtonen 1948, 100.

¹⁶⁵ Kinder 2025, 68–69.

aggressiiviseksi ilmapommitusten jälkeen, että eläin päätettiin lopettaa.¹⁶⁶ Jo tästä voidaan huomata ilmahyökkäysten jättäneen ihmisten lisäksi eläimiin fyysisten vaurioiden lisäksi henkisiä arpia, joita jokainen kesti omalla tavallaan. Toisen maailmansodan aikana eläintarhaeläimet tulisivat altistumaan jatkuvasti kovalle äänille, mikä johtui niin pommikoneista, ilmatorjuntatulesta, ilmahälytys sireeneistä, mutta myös itse pommien räjähdyksistä.

Aihe kiinnosti toisen maailmansodan aikana myös Suomessa, sillä uutisointia ulkomaisten eläintarhojen eläinten reaktioista ilmahälytyksiin ja pommituksiin löytyy sanomalehdistä. Toisaalta mainintaa Korkeasaaren pommituksista ei löydy kyseisiltä vuosilta, mikä johtunee oletettavasti sotasensuurista. Talvisodan aikana Korkeasaareen ei taas osunut pommeja, mutta ilmatorjunnan jyly sekä kaupungin ilmahälytys sireenit kuuluivat saarelle asti. Lukuisten lähteiden mukaan saaren sudet oppivat matkimaan erittäin taitavasti ilmahälytys sireenejä. Lehtonen kertoo, kuinka ulvonnin alkuosa oli täsmälleen samanlainen kuin sireenien ääni. Sudet oppivat myös ”ennakoimaan” ilmahälytyksiä, aloittaen ulvontansa jo ennen kaupungin sireenejä kuultuaan kauempana hälyttävien sireenien äänet.¹⁶⁷

Sudet eivät olleet eläinmaailmassa ainoita, jotka oppivat sodan aikana kyseisen taidon. Myös Euroopassa raportoitiin ilmahälytyksiä matkivista eläimistä. Esimerkiksi saksalaisessa Hagenbeekin eläintarhassa eräs apina matki hälytys sireenejä jopa niin taidokkaasti, että se jouduttiin sulkemaan sisätiloihin, jottei se aiheuttaisi toistamiseen väärää hälytystä.¹⁶⁸ Toisaalta ilmahälytys saattoi aiheuttaa myös kuolemantapauksia, sillä esimerkiksi samaisen tarhan hylkeet kuolivat uupumukseen uidessaan allastaan ympäri säikähtäessään sireenien kovaa ääntä.¹⁶⁹ Myös Lehtonen raportoi kaksi tapahtumaa jatkosodan ajalta, jossa hänen hoidossaan olleet kanit kuolivat sireenien äänistä johtuneen pelon aiheuttamaan sydänkohtaukseen. Toinen kaneista kuoli sireenin ulvomisen aikana, ja toinen ilmahälytyksen ja sitä seuranneeseen ilmatorjunnan kranaattien räjähtelyn seurauksena.¹⁷⁰ Eläimiä ei siis kuollut hyökkäysten aikana pelkästään pommeihin, sirpaleisiin ja ilmanpaineeseen, vaan myös räjähdysten ja muiden kovien äänten nostattamaan kauhuun.

¹⁶⁶ Kinder 2025, 72.

¹⁶⁷ Lehtonen 1948, 97–98.

¹⁶⁸ Aarniometsän pedot öisessä ilmahyökkäyksessä, *Ilta-Sanomat* 13.9.1943, 3.

¹⁶⁹ Kinder 2025, 205.

¹⁷⁰ Lehtonen 1948, 86–87.

Varsinkin saaliseläimet tuntuvat lähteiden perusteella olleen erityisen herkkiä. Esimerkiksi Lontoossa nuori kirahvi sekä muutamia antiloopeja kuoli pommitusten aikana sydänkohtauksiin.¹⁷¹ Lehtosen kanien lisäksi muidenkaan eläintarhojen saaliseläinten kuolemat eivät ole lopulta yllättäviä. Hanna Kukkola kertoo, että saaliseläimiin kuuluvilla hirvieläimilläkin sydämen syketiheys nousee stressaavassa tilanteessa, joka pitkittyessään voi olla hengenvaarallista aiheuttaessaan sydämen rytmihäiriöitä ja jopa sydäninfarkteja. Näin tapahtui oletettavasti myös Lehtosen kaneille, Lontoon antiloopeille sekä kirahville, mutta myös lukemattomille muille eläimille.¹⁷²

Ensimmäisissä saareen osuneissa pommituksissa 1942 pommit tuhosivat eläinten häkkeitä, niiden asuinrakennuksia, ja vaativat samalla ensimmäiset eläinuhrintsa. Lehtonen kuvaa elävästi hoidokkiensa reaktioita kyseisen pommituksen aikana, todennäköisesti siirtyessään samalla itse saaren pommisuojaan:

Joka kerta kun it. karkotti pommittavia koneita, oli ilma täynnä pauketta, ryskettä ja tärinää. Fosforivalojuovat risteilivät taivaalla, kranaatit räjähtelivät ja samanaikaisesti yksi ja toinen Korkeasaaren eläimistä vapisi pelosta ja kauhusta. Sudet ulvoivat ja juoksivat hätäntyneinä häkissään, peurat puikkelehtivat sinne tänne, niiden sydän läpähti ja kuoleman kauhu vavahdutti niitä. Kaikkien eläinten silmissä kuvastui pelko ja kauhu. Elämä on kuolemaa kalliimpi – häkissäkin asuvalle.¹⁷³

Vaikka lähteet ovat ihmisen näkökulmasta kirjoitettuja ja huomioituja, on kuitenkin havaittava ihmisen, varsinkin eläinyksilöt henkilökohtaisesti tuntiessaan, osaavan kertoa eläinten poikkeavasta käytöksestä. Vaikka Lehtonen kirjoittaa jopa runollisesti kyseisestä tilanteesta, on kuitenkin tiedostettava Lehtosen parinkymmenen vuoden työkokemus ja elämä eläinten parissa. Toki Kinder huomauttaa, että monissa eläintarinoissa pyritään vetoamaan ihmisten tunteisiin, hieman jopa liioitellen.¹⁷⁴ Tämä on mahdollista myös Lehtosen teosten kohdalla, mutta hänen kirjoittamansa kertomus saattaa heijastaa lisäksi hänen omia tuntemuksiaan kyseisessä tilanteessa, jossa hän kenties oli itsekin tilanteen vuoksi jännittynyt, mutta koki myös suurta ahdistusta eläinten puolesta pommitusten keskellä. Kuten Lehtonen itsekin totesi, hänen ensimmäinen huolensa oli niiden selviytyminen hänen ymmärrettyään pommien iskeytyneen eläinten saarelle.¹⁷⁵

¹⁷¹ Kinder 2025, 202.

¹⁷² Kukkola 2023, 14.

¹⁷³ Lehtonen 1948, 98.

¹⁷⁴ Kinder 2025, 234.

¹⁷⁵ Lehtonen 1948, 98–99.

Vuoden 1944 pommituksiin liittyen Lehtonen myöntää, että ”täytyy ihmetellä, että siitä huolimatta useimmat eläimet, so. melkein kaikki, pysyivät talleissaan.”¹⁷⁶, vaikka ilmanpaine avasi eläinsuojien ovia ja särki ikkunoita. Hän kuvailee Söpö-nimisen gemssin piiloutuneen talliinsa ja olleen selvästi säikähtänyt. Naarasalppikauriit piilottelivat ruokahäkin alla, uroksen seisoessa keskellä tallia senkään astumatta ulos avonaisesta ovesta.¹⁷⁷ Myös apinatalon ikkunat olivat särkyneet ja ovet olivat lennähtäneet auki ilmanpaineesta, mutta ulkona olleen pakkasen vuoksi apinat olivatkin karkaamisen sijasta keskittyneet lämmittämään itseään lämpöjohtojen luona.¹⁷⁸ Moni eläin ei lopulta poistunut pelottavassa tilanteessa tutusta häkistään tai suojastaan.

Euroopan suurimman eläinkauppiaan Carl Hagenbeckin poika Lorenz Hagenbeck totesi, että vaikka eurooppalaisten eläintarhojen aitausten seinät olivat tuhoutuneet ja eläimet olisivat päässeet helposti vapauteen, moni eläin piti kuitenkin tiukasti kiinni niille tutusta ympäristöstä loppuun asti.¹⁷⁹ Häkin turva näkyi myös vahvasti itse pommitusten aikaan. Esimerkiksi eräs Berliinin virtahepo oli niin peloissaan ulkona tapahtuvista pommituksista, että vaikka itse häkki oli tulossa, se pysyi häkissään saaden kohtalokkaat palovammat toiselle puolelle kehoaan.¹⁸⁰ Myös *Ilta-Sanomat* raportoi Budapestin eläintarhan eläinten vetäytyneen ”suojahuoneisiinsa” pommitusten aikana; samoin käyttäytyi Itohin esimerkki norsusta Maidstonessa, joka kiiruhti nopeasti sisätiloihinsa, mutta pysyi siellä rauhallisena.¹⁸¹ Nykypäivänä on myös Ukrainan sodan lemmikkieläimillä tutkittu erilaisia voimakkaita stressireaktioita, kuten pakoon juoksemista ja piiloutumista niiden altistuessa kovalle äänille.¹⁸² Tämä yhdistettynä Lorenz Hagenbeckin toteamukseen voidaan todeta, että eläintarhaeläimet usein turvautuivat pelottavassa ja stressaavassa tilanteessa turvalliseksi mieltämiinsä paikkoihin. On mahdollista, että sisätiloissa eläinsuojissa äänet olivat myös vaimeampia, mikä piti eläimet rauhallisempina.

Oman aitauksen turva oli joillekin eläimille niin vahva, että vaikka säikähdyksissään ne karkasivatkin, jotkut tulivat takaisin. Kuten mainittua, Korkeasaarella valkohäntäkauriit karkasivat molemmilla pommituskerroilla, mutta viimeistään parin päivän päästä ne palasivat

¹⁷⁶ Lehtonen 1948, 101.

¹⁷⁷ Lehtonen 1948, 102.

¹⁷⁸ Uppi, Leijonat eivät karkaa Korkeasaareltä, *Ilta-Sanomat* 9.3.1944, 4.

¹⁷⁹ Itoh 2010, 135.

¹⁸⁰ Kinder 2025, 208.

¹⁸¹ Päivän kronikka, *Ilta-Sanomat* 4.11.1944, 3; Itoh 2010, 128.

¹⁸² The Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) Related to War Events in Companion Animals, 1.

aitaukseensa, jossa niitä odotti Lehtosen tarjoamat tervetuliaisevää.¹⁸³ Myös Berliinissä muutama pommituksissa karanneista apinoista palasi omin avuin eläintarhaan, Prengerin mukaan pääasiassa kuitenkin ulkoilman kylmyyden vuoksi.¹⁸⁴ Toisaalta eläimille elämä tutussa aitauksessa tuttujen rutiinien ja hoitajien keskuudessa saattoi olla turvallisemman tuntuista, kuin elämä vapaana tuntemattomassa ympäristössä, jossa varsinkaan ravinnon saanti ei ollut yhtä helppoa. Ruoka, joka on eläimille yksi tärkeimpiä resursseja, sai ne oletettavasti pysymään eläintarhan alueella tai viimeistään palaamaan sinne.

Pelko ei ollut ainoa tunne, jota eläimet kokivat ilmahyökkäyksissä. Jo toukokuussa 1944 Korkeasaarta kohdanneen pommitusten jälkeen Korvenkontio totesi eläinten jopa tottuneen hälytyksiin ja räjähdyksiin, ja arveli eläinten pitävän ääniä lähinnä ukkosmelun aiheuttamana.¹⁸⁵ Myös muiden lähteiden mukaan eläimet suhtautuivat hyvin yksilöllisesti sotatilan aiheuttamiin ääniin. Kinder kertoo *New York Timesin* tehneen 1940 raportin eläinten käyttäytymisestä englantilaisessa Maidstonen eläintarhassa pommitusten aikana. Raportin mukaan muutamat eläimet, jotka reagoivat voimakkaasti näihin ääniin olivat poikkeuksia: suurin osa eläimistä ei reagoanut raportin mukaan rajuimpaankaan ilmatorjuntatuleen tai pommituksiin. Kinder huomauttaa raportin tulosten olevan ennemminkin toiveajattelua, jopa suoranaista propagandaa. Toisaalta myös Münchenin Hellabrunnin eläintarhan pommitusten silminnäkijät kertoivat eläinten käyttäytyneen suhteellisen rauhallisesti koko ilmahyökkäyksen ajan.¹⁸⁶ Aikalaishavaintoja ei tule täysin kyseenalaistaa, sillä on myös tutkittu, että eläinten reagoiminen erilaisiin stressitekijöihin riippuu paljon eläimen omasta yksilöllisestä persoonallisuudesta, eläinlajista sekä eläimen omista aikaisemmista kokemuksista.¹⁸⁷

Korkeasaarella vuoden 1944 keväällä esikoisensa synnyttänyt Aili-susi tappoi heti kaikki juuri synnyttämänsä pennut. Ehkä syynä oli susinaaraan ensikertalaisuus, mutta on myös mahdollista, että helmikuun pommitukset jättivät suteen jälkensä, eikä se kokenut lopulta ympäristöään turvalliseksi kasvattaa jälkeläisiään. Samanlaista on raportoitu muillakin eläimillä, kuten jääkarhuilla, jotka tappoivat jälkikasvuaan sota-aikana.¹⁸⁸ Aili-susi kuitenkin synnytti seuraavana vuonna uuden pentueen, jotka se kasvatti isoiksi.¹⁸⁹ Lähteistä ei tule

¹⁸³ Lehtonen 1948, 17–18.

¹⁸⁴ Prenger 2018, 73.

¹⁸⁵ Johanna, Korkeasaari herää kesään, *Karjalan Sanomat* 4.5.1944, 5.

¹⁸⁶ Kinder 2025, 203–205.

¹⁸⁷ Rodewald, Gansloßer, Köplin 2014, 264, 266.

¹⁸⁸ Kinder 2025, 205.

¹⁸⁹ Lehtonen 1948, 39.

kuitenkaan ilmi, kärsivätkö Korkeasaaren eläintarhan eläimet sodan jälkeen käytöksen muutoksista tai muuttuneista luonteenpiirteistä altistuessaan jatkuvasti koville äänille. Koville äänille altistuminen voi aiheuttaa eläimille posttraumaattisen stressihäiriön eli PTSD:n, sillä pelko kovia ääniä kohtaan on eläimillä synnynnäistä.¹⁹⁰ Esimerkiksi Ukrainan sodan lemmikkieläimillä on todettu PTSD:tä niiden altistuessa alituisen sekä sireenien että pommitusten äänille.¹⁹¹ Myös Suomen sodissa käytetyissä hevosissa todettiin sodan jälkeen vakavia traumatisoitumisen merkkejä, kuten aggressiivisuutta, apatiaa ja erilaisia pelkotiloja.¹⁹²

Lehtonen kuvaa vuoden 1942 äänimaailmaa ”helvetillisenä paukkeena”¹⁹³, joka vavisutti ilmaa ja joka oli monelle ihmisellekin suuri koettelemus. Esimerkiksi lapsille sodan kovat äänet saattoivat aiheuttaa pysyviäkin hermostollisia vaurioita sekä kuulovaurioita, jotka saattoivat pysyä aikuisikään asti.¹⁹⁴ Eläimillä on lisäksi ihmistä huomattavasti parempi kuulo, minkä vuoksi sodan äänet oletettavasti tuntuivat eläimistä vielä kammottavimmilta. On myös otettava huomioon, että moni 1900-luvun eläintarhan asukas oli useimmiten pyydystetty suoraan luonnosta, joko poikasena tai aikuisena. Elämä ihmisten lähellä oli monille eläimille alun perinkin stressaavaa, sillä monille eläinlajeille ihminen on luontainen petoeläin.¹⁹⁵ On täysin mahdollista, että luonnosta pyydystetyt eläimet sekä reagoivat pommituksiin että kokivat häkkinsä suojan ja sota-ajan elämän yleisesti eri tavoin kuin eläintarhan sisällä syntyneet yksilöt.

¹⁹⁰ The Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) Related to War Events in Companion Animals, 1.

¹⁹¹ The Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) Related to War Events in Companion Animals, 2.

¹⁹² Aaltola 2024, 212.

¹⁹³ Lehtonen 1948, 98.

¹⁹⁴ Näre, Kirves 2018, 260.

¹⁹⁵ Kukkola 2023, 13.

4 Lopuksi

Toinen maailmansota tuhosi lukemattomien eläinten elämän. Jo pelkästään Berliinin eläintarhassa reilusti yli kolmentuhannen eläimen kokoelmasta sodasta selvisi vain 91 sielua.¹⁹⁶ Korkeasaaren eläintarha ei ollut eristyksissä muiden eläintarhojen kohtaloista toisen maailmansodan aikana, mutta verrattuna monien muiden eurooppalaisten eläintarhoihin sen sotakokemukset olivat armeliaampia.

Korkeasaarella kärsittiin monista maailmansodan aiheuttamista ongelmista, mutta varsinkin ruoan saamisen hankaluudesta. Moni eläin joutui menettämään henkensä ihmisten aiheuttaman kriisin keskellä, joka näkyi kotirintamalla elintarvikepulan muodossa. Eläimille tämä näkyi taas ruoan saannin vähenemisenä, ruokavalion muuttumisena ja jopa vaarallisen ravinnon saamisena, sillä joillekin eläimistä sota-ajan korvaava ruokavalio ei ollut lopulta niille sopivaa. Monelle eläimelle ravintoa ei ollut lopulta riittävästi, joten suuri osa laihtui. Eläimiä jouduttiin lisäksi yleisesti vähentämään lopettamalla tai myymällä, sillä Korkeasaari ei kyennyt saamaan tarpeeksi ravintoa sen aikaiselle eläinkokoelmalle.

Korkeasaari yritti mahdollisimman hyvin onnistua sodan kriisin keskellä sijaitessaan kuitenkin Suomen pääkaupungin eli suurimman ja kiinnostavimman pommituskohteen vieressä. Suomen joutuessa Neuvostoliiton kanssa sotaan Korkeasaaren eläintarhakin joutui pohtimaan erilaisia selviytymiskeinoja pommitusten ja siitä aiheutuvien vaaratilanteiden vuoksi. Jatkuvan nälän kourissa olevat eläimet joutuivat kokemaan myös Neuvostoliiton hyökkäyksen aiheuttamat ilmahälytykset, pommikoneet ja pommitukset. Ne tappoivat eläimiä sekä aiheuttivat niissä pelkoa ja stressiä, joihin eläimet reagoivat hyvinkin yksilöllisillä tavoilla. Vaikka ne eivät voineet kertoa tuntemuksistaan, voidaan ihmisten kirjoittamien lähteiden sekä nykyaikaisen eläintutkimuksen avulla saada edes pieni kurkistus siihen, miten eläintarhassa asuva villieläin saattoi kokea totaalisen sodan.

Toisen maailmansodan aikaisesta Korkeasaaren eläintarhasta olisi vielä paljon lisää tutkittavaa, kuten esimerkiksi yleisön roolia ruokapulan keskellä sekä eläinkannan ylläpitoa sota-aikana: ulkomaankauppa eurooppalaisten eläintarhojen kanssa ei onnistunut samalla tavalla, kuten rauhan aikana. Korkeasaarella kuitenkin syntyi tarhan sisäisesti monille eläinlajeille jälkikasvua, jotka ylläpitivät omalta osaltaan tarhan eläinkokoelmaa sodankin keskellä. Näiden kysymysten lisäksi tutkimuskentällä olisi vielä tilaa käsitellä esimerkiksi

¹⁹⁶ Kinder 2025, 235.

toisen maailmansodan aikaa Korkeasaaren henkilökunnan näkökulmasta. Huomionarvoista on, että monen muun eläintarhan tavoin myös Korkeasaari palkkasi toisen maailmansodan aikana oletettavasti ensimmäistä kertaa naisia eläintenhoitajiksi useiden mieshoitajien ollessa rintamalla.¹⁹⁷

Sota-ajan Korkeasaaren tutkiminen sekä posthumanistisessa että uudessa sotahistoriallisessa kontekstissa osoittaa yhtäältä eläintarhan kaltaisen, kotirintamaan kuuluneen instituution sopeutumiskyvyn poikkeusoloissa, ja toisaalta näyttää myös sodan suorat vaikutukset itse eläimiin. Erityisesti posthumanistinen näkökulma tuo ilmi muunlajisten eläinten merkityksen osana ihmisen historiaa, tässä tapauksessa maailmanlaajuisen konfliktin sijaiskärsijöinä. Täytyy kuitenkin todeta, ettei etteivät eläinten kärsimys tai sotimisen ydin ole muuttuneet nykyaikana: edelleen viattomat siviilit ja eläimet, niin sodassa käytettävät, lemmikkieläimet, eläintarhaeläimet kuin luonnonvaraiset joutuvat jatkuvasti kärsimään sota-alueilla. Niin Ukrainassa kuin Palestiinassakin sodasta kärsivät eläintarhat joutuvat kestäämään samoja ongelmia, kuten nälkää, sireenejä ja ilmahyökkäyksiä kuten eläimet toisen maailmansodan aikana.

Maailmantilanteen muuttuessa eläintarhojen on valmistauduttava aina uudelleen uusiin potentiaalsiin kriiseihin taloudellisesti sekä poliittisesti, jotka tulevat vaikuttamaan niin suoraan kuin epäsuorastikin eläintarhojen elämään. Vaikka eläintarhojen tehtävä on nykyään erilainen kuin 1900-luvulla, ja ne ovat monesti mukana monissa eläinlajien suojeluprojekteissa sekä ylläpitävät uhanalaisia eläinkantoja ilmastonmuutoksen ja luontokadon vaarantaessa niiden luontaisia elinympäristöjä, on kuitenkin pohdittava, pystyvätkö eläintarhat lopulta suojelemaan eläimiään sotatilanteessa. Tuhoutuisiko arvokas eläintarhakanta uuden sodan iskiessä esimerkiksi Eurooppaan, ja olisiko sota eläintarhan eläimille jälleen se vankila, jossa eläimet tulisivat olemaan ruokapulan ja pommitusten kuolemanloukussa?

¹⁹⁷ Ks. esim. *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1942* 1945, 37; *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1943* 1946, 36; Kinder 2025, 159–160.

Lähteet

Alkuperäisaineisto

Julkaisematon kirjallinen alkuperäisaineisto

Korkeasaaren arkisto, Helsinki

- Ehdotus Korkeasaaren eläinkannassa suoritettaviksi vähennyksiksi, 21.10.1941.
- Katsaus Korkeasaaren Eläintarhan toimintaan v. 1939.
- Kertomus Korkeasaaren Eläintarhan toiminnasta v. 1941.
- Kertomus Korkeasaaren Eläintarhan toiminnasta v. 1944.
- Korkeasaaren eläintarhan toiminta, 1943.

Lähdejulkaisut ja asiakirjakokoelmat

Helsingin kaupungin kunnallishallinto: *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1939*. Helsingin kaupungin tilastotoimiston julkaisema, Helsinki 1941. Raison sanomalehti- ja pienpainatepalvelut.

Helsingin kaupungin kunnallishallinto: *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1940*. Helsingin kaupungin tilastotoimiston julkaisema, Helsinki 1943. Raison sanomalehti- ja pienpainatepalvelut.

Helsingin kaupungin kunnallishallinto: *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1941*. Helsingin kaupungin tilastotoimiston julkaisema, Helsinki 1945. Raison sanomalehti- ja pienpainatepalvelut.

Helsingin kaupungin kunnallishallinto: *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1942, jälkimmäinen osa*. Helsingin kaupungin tilastotoimiston julkaisema, Helsinki 1945. Raison sanomalehti- ja pienpainatepalvelut.

Helsingin kaupungin kunnallishallinto: *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1943, jälkimmäinen osa*. Helsingin kaupungin tilastotoimiston julkaisema, Helsinki 1946. Raison sanomalehti- ja pienpainatepalvelut.

Helsingin kaupungin kunnallishallinto: *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1944, jälkimmäinen osa*. Helsingin kaupungin tilastotoimiston julkaisema, Helsinki 1948. Raison sanomalehti- ja pienpainatepalvelut.

Helsingin kaupungin kunnallishallinto: *Kertomus Helsingin Kaupungin kunnallishallinnosta 1945*. Helsingin kaupungin tilastotoimiston julkaisema, Helsinki 1949. Raison sanomalehti- ja pienpainatepalvelut.

Lehtonen, Väinö: *Korkeasaaren eläinlapsia ja hiukan -äitejä ja -vanhuksiakin*.

Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1948.

Lehtonen, Väinö: *Korkeasaaren kirja*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1951.

Lehtonen, Väinö: *Tarinoita Korkeasaaren eläimistä*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1945.

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat

Ilta-Sanomat

Kainuun Sanomat

Karjalainen

Karjalan Sanomat

Kauppalehti

Seura

Suomen Sosialidemokraatti

Uusi Aura

Uusi Suomi

Vapaa Sana

Tutkimuskirjallisuus

Aaltola, Elisa: Sota eläimiä vastaan. *Sodan pauloissa: militarismi suomalaisessa yhteiskunnassa*. Toim. Susanna Hast & Noora Kotilainen. Gaudeamus, Helsinki 2024.

Itoh, Mayumi: *Japanese Wartime Zoo Policy: The Silent Victims of World War II*. Palgrave Macmillan, New York 2010.

Jaatinen, Satu: Ruoka ja kulutustarpeet sotivassa Suomessa. *Kotirintama*. Toim. Martti Turtola. WSOY, Helsinki 2018, 115–149.

Jalonen, Jussi: Jatkosota ja Leningradin eläintarha. *Historiantutkijan näkötorni* 21.12.2012. Blogikirjoitus. [Jatkosota ja Leningradin eläintarha | Historiantutkijan näkötorni](#) [haettu 21.5.2026]

Kiiski, Teemu: *Helsingin sotasairaalat vuosina 1939–1945, Suomi sodassa*. Sairaanhoitaja (AMK) opinnäytetyö. Laurea-ammattikorkeakoulu 2020.

Kinder, John M.: *World War Zoos: Humans and Other Animals in the Deadliest Conflict of the Modern Age*. The University of Chicago Press, Chicago 2025.

- Knapas, Marja Terttu: *Korkeasaari ja Seurasaari: Helsinkiläisten ensimmäiset kansanpuistot*. Entisaikain Helsinki X. Helsinki-Seura, Helsinki 1980.
- Koivisto, Hanne: Yksilö ja valta – Oikeustapahtumaa kuvaavien lähteiden ristiinlukeminen. *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala & Rami Mähkä. Cultural History – Kulttuurihistoria 10. 2. p. Kulttuurihistoria, Turku 2013, 136–169.
- Kukkola, Hanna: *Stressi luonnonvaraisilla eläimillä sekä metsästysstressin vaikutukset hirvieläimiin (Cervidae)*. Ekologian LuK-tutkielma. Oulun yliopisto 2023.
- Laurent, Helene: Terveys sodan aikana. *Kotirintama*. Toim. Martti Turtola. WSOY, Helsinki 2018, 63–93.
- Lehtinen, Marika: *Perhe 1941–1944 pula-ajan mainoksissa*. Suomen historian Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto 2015.
- Miller, Ian Jared: *The Nature of the Beasts: Empire and Exhibition at the Tokyo Imperial Zoo*. Studies of the Weatherhead East Asian Institute, Columbia University. University of California Press, Berkeley & Los Angeles 2013.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni: Lapsuus sodan keskellä. *Kotirintama*. Toim. Martti Turtola. WSOY, Helsinki 2018, 246–267.
- Prenger, Kevin: *War Zone Zoo: The Berlin Zoo and World War 2*. Käänt. Arnold van Wulfften Palthe. Omakustanne 2018.
- Rautavirta, Kaija: *Petusta pitsaan: Ruokahuollon järjestelyt kriisiaikojen Suomessa*. Yliopistopaino, Helsinki 2010.
- Rodewald, Andre, Gansloßer, Udo & Kölpin, Thomas: Influence of Fireworks on Zoo Animals: Studying different Species at the Zoopark Erfurt during the Classic Nights. *International Zoo News* (61) 4/2014, 264–271.
- Skurnik, Johanna: Opettavaiset eläimet: Eläintarhan ja biologisen museon merkitykset eläimiä koskevan tiedon paikkoina 1900-luvun alussa. *Kanssakulkijat: monilajisten kohtaamisten jäljillä*. Toim. Tuomas Räsänen & Nora Schuurman. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1464. SKS, Helsinki 2020, 50–77.
- Syrjämaa, Taina: Neiti Åkerblomin kissa ja suutariperheen Mikko: Kissa perheenjäsenenä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa. *Kanssakulkijat: monilajisten kohtaamisten jäljillä*. Toim. Tuomas Räsänen & Nora Schuurman. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1464. SKS, Helsinki 2020, 131–157.
- Tepora, Tuomas, Danielsbacka, Mirkka & Hannikainen, Matti O.: Johdanto: Tutkimuksen työkalut. *Avaimia menneisyyteen: Opas historian tutkimuksen menetelmiin*. Toim.

Mirkka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora. Gaudeamus, Helsinki 2022, 7–19.

The Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) Related to War Events in Companion Animals.

European Society of Veterinary Clinical Ethology-järjestön ohjeistus. [PTSD_final1.pdf](#)

[haettu 23.5.2026]

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. 3. p.

Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 2018.

Verkkosivusto

Wikipedia. Väinö Lehtonen (rehumestari).

[https://fi.wikipedia.org/wiki/V%C3%A4in%C3%B6_Lehtonen_\(rehumestari\)](https://fi.wikipedia.org/wiki/V%C3%A4in%C3%B6_Lehtonen_(rehumestari)) [haettu

7.2.2026].